

Janák, Jan

Sociálně reformní činnost Taaffovy vlády ve prospěch zaměstnaného dělnictva, živnostnictva a rolnictva

In: Janák, Jan. *Příčiny vzniku předlitavské sociální správy*. Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1970, pp. 52-88

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120550>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

II.

SOCIÁLNĚ REFORMNÍ ČINNOST TAAFFOVY VLÁDY VE PROSPĚCH ZAMĚSTNANÉHO DĚLNICTVA, ŽIVNOSTNICTVA A ROLNICTVA

V roce 1879 skončilo mnoholeté období vlády liberálů v Rakousku. Poslední liberální vládou byla vláda knížete Adolfa Auersperga, která stála v čele říše od roku 1871.

Německá liberální vláda se svými opatřeními, která měla za úkol upravit cestu kapitalistické výrobě a zejména umožnit koncentraci kapitálu a rozvoj továrního velkopodnikání, byla v očích drobných živnostenských výrobců a rolnictva odpovědna za bídu a rozklad a zhoršující se postavení malé a střední buržoazie, který byl prohlubován zejména hospodářskou krizí, probíhající v letech 1873–1879. Tato vláda se kromě toho ve druhé polovině 70. let zkompromitovala četnými burzovními skandály.

K pádu liberální vlády přispěly rovněž specifické zvláštnosti rakouského vývoje, kde feudální velkostatky nebyly buržoazní revolucí rozděleny rolníkům, ale kde se feudálové přeměnili v kapitalistické velkostatkáře a v dalším vývoji investovali kapitál vedle zemědělské výroby v hojně míře také do průmyslu a bankovníctví. Vedlo to k tomu, že kromě německé liberální průmyslové buržoazie, jejíž hlavní oporou v českých zemích byl silný průmysl v severních Čechách, v Brně, v severomoravských průmyslových oblastech apod., jehož hlavní složkou byla textilní výroba, se vyvinula mocná kapitalistická skupina, která se opírala o hospodářskou a politickou moc šlechtického velkostatku a vytvořila si svoje pozice nejenom v zemědělském, ale zejména v těžkém, báňském a hutním průmyslu. Političtí představitelé této rakouské velkoburžoazní skupiny, těšící se výhodám, jež v souvislosti s nedůsledným probíjováním buržoazních svobod a řádů v habsburské monarchii si zachovala vysoká šlechta a císařský dvůr, využili politické izolace německé liberální strany, k níž vedle již uvedených skutečností přispěl její omezený nacionální charakter a bojovná zaměřenost proti národním hnutím ostatních předlitavských národů. Vytvořili si tak politické předpoklady k tomu, aby koncem 70. let, ve chvíli zostřeného souboje o to, kdo bude mít hlavní zisk a na čí účet bude nalezeno východisko z krize, mohla být v Předlitavsku nastolena vláda, hájící zájmy nejmocnějších kapitalistických špiček, úzce spjatých se šlechtickým velkostatkem a v kulturně politické oblasti spojených s klerikální reakcí.¹

¹ Srov. *Přehled československých dějin*. Díl II. 1848–1918. Svazek 1. 1848–1900. Praha 1960, str. 596–597.

Dne 15. února 1879 jmenoval císař ministerstvo v čele se Stremayrem, které mělo přechodný ráz a mělo za hlavní úkol provedení voleb do říšské rady a vytvoření předpokladů k definitivní úpravě vládních poměrů. Ve volbách, které byly konány v červenci, byl zlomen rozhodující vliv německých liberálů v říšské radě a 14. srpna 1879 jmenoval císař ministerským předsedou hraběte Eduarda Taaffa, který od této chvíle stál v čele předlitavské vlády po následujících čtrnácti letech.

Taaffova konzervativní vláda se opírala o tzv. železný kruh pravice, proti němuž liberálové vytvořili tzv. sjednocenou levici. Základem železného kruhu pravice byly tři skupiny aristokratického velkostatku, vlekoucí za sebou řadu poslanců zastupujících buržoazii jednotlivých, hlavně slovanských, nacionálně potlačovaných národností, pro kterou byla německá obchodní a průmyslová buržoazie představovaná dříve vládnoucími liberály, úhlavním nepřítelem a konkurentem. Třemi základními pilíři železného kruhu pravice byli polští šlechtickoklerikální poslanci z Haliče v čele s hrabětem Grocholskim, skupina hraběte Hohenwarta, soustřeďující aristokratické a klerikální kruhy z alpských zemí a poslance zastupující jihoslovanskou buržoazii ze Štýrska a Přímoří a konečně aristokratičtí velkostatkáři z českých zemí, kteří na podzim 1879 vstoupili do říšské rady, aby podpořili Taaffovu vládu. Přiváděli do říšské rady do železného kruhu pravice také svoje spojence české buržoazní poslance, vedené staročechy dr. F. L. Riegrem a dr. Aloisem Pražákem. Vůdce staročechů na Moravě Pražák se stal také v Taaffově vládě ministrem bez portfej a po řadu let spravoval ministerstvo spravedlnosti.²

Nová, konzervativní vláda byla postavena před úkol vypořádat se se vzrůstajícím proletariátem a s požadavky drobných venkovských i městských výrobců, rolníků, řemeslníků a živnostníků. Tomuto svému úkolu mohla dostát jenom prováděním státních zásahů do poměru mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem a odstraněním liberálních svobod směřujících proti drobným výrobcům ve prospěch továrního podnikání. Cíle mohla dosáhnout jedině zaváděním sociálních reforem směřujících ve prospěch dělnické třídy jakožto slabší skupiny v poměru k zaměstnavatelům, a obnovením opatření k ochraně rolnictva a drobných řemeslných výrobců, která byla v habsburské monarchii od konce 50. let popř. již od roku 1848 v důsledku politiky hospodářského liberalismu postupně odstraňována. Sociálně reformní činnost v Rakousku byla usnadňována konzervativním charakterem Taaffovy vlády, který ji přibližoval Bismarckovu režimu v sousedním Německu s jeho teorií státního socialismu a vědomím nutnosti sociálních reforem ve prospěch dělnictva jako jednoho z nejdůležitějších prostředků boje proti vzrůstající sociální demokracii.

Reformní opatření v Rakousku však byla přijímána jenom velmi váhavě a pozvolna, a to teprve po jejich provedení v Německu. Nad slunce jasněji vysvítala skutečnost, že zejména v otázce sociálních reforem směřujících ve prospěch dělnictva Taaffova vláda tápe a postrádá přesnější program. Obzvláště v první období přejímala pouze to, k čemu byli již koncem 70. let přinuceni liberálové. Vláda se kromě toho mohla obávat dost značné opozice na říšské radě. K provedení sociálních reforem došlo proto až po

² Srov. *Přehled československých dějin*, str. 597 n.

velikém vzestupu dělnického hnutí v první polovině 80. let, kdy k jejich prosazení bylo použito zejména hrozby početního růstu radikálního a anarchistického křídla socialistického hnutí a kdy reformní činnost měla především posílit vliv umírněného křídla dělnictva.

Původní požadavky na tomto poli, se kterými křesťanští reformátoři, představovaní v Rakousku zejména Rudolfem Meyerem a baronem Vogel-sangem, zpočátku vystupovali, byly značně skromné a vycházely z myšle-nek mohučského biskupa Kettelera, které formuloval v roce 1873. Ten ve svém programu německých katolíků požadoval korporativní reorganizaci dělnického a řemeslnického stavu, zákonnou ochranu dětí a žen proti vy-kořisťování, ochranu dělnictva zákony o délce pracovní doby a nedělním klidu, ochranu zdraví a mravnosti dělnictva a vytvoření inspektorů ke kontrole dodržování dělnického ochranného zákonodárství.³

Nedostatek sociálně reformního programu Taaffovy vlády se projevil zejména koncem 70. a počátkem 80. let. Rakouský císař ve své trůnní řeči z 8. října 1879 sliboval brzkou revizi živnostenských zákonů, sledujících zejména posílení maloživnosti a úpravu poměru mezi zaměstnavateli a děl-níky. Předloha, kterou však Taaffova vláda předložila 24. listopadu 1879 říšské radě a kterou měla být změněna ustanovení ž. ř. z roku 1859 týka-jící se dělnictva, však způsobila všeobecné zklamání svou polovičatostí a nedokonalostí a tím, že vůbec neřešila postavení drobného živnostnictva.

O obsahu této osnovy jsme mluvili již v předchozí kapitole, poněvadž byla ještě zcela dílem Auerspergova liberálního ministerstva, od něhož ji Taaffe převzal jako dědictví. Dokladem tápání Taaffovy vlády v oblasti sociálně reformního zákonodárství je dále skutečnost, že tuto osnovu pro-jednával velmi rozsáhle živnostenský výbor sněmovny, než ji vláda odvo-lala a nahradila předlohou novou. Mínění živnostenského výboru o této osnově se různilo. Jeho menšina žádala odmítnutí předlohy a chtěla vyzvat vládu, aby předložila osnovu celého ž. ř., zatímco jeho většina byla pro projednání, aby podle anglického příkladu cestou speciálního zákonodárství byla dána platnost nejnaléhavějším požadavkům živnostnictva. Porady pokračovaly až do § 30 osnovy, kdy vláda předlohu stáhla, aby vyhověla přání menšiny výboru.⁴ Jednání živnostenského výboru o před-loze z roku 1879 trvala téměř celý rok, neboť vláda osnovu odvolala teprve přípisem z 16. prosince 1880, když říšské radě současně předložila novou osnovu ž. ř. Důvodovou zprávu k nové osnově spolu se statistikou výpo-mocných živnostenských pokladen, o níž jsme již rovněž mluvili, předlo-žila vláda říšské radě dva dny nato 18. prosince 1880.⁵

Říšská rada přikázala novou osnovu ještě téhož dne již existujícímu živnostenskému výboru, v němž tato předloha uvízla téměř na celé dva roky.

Nutnost řešení jak postavení drobných řemeslných výrobců, tak i poměru mezi zaměstnavateli a dělnictvem, dokazuje obrovský počet peticí, které říšské radě v letech 1879—1885 k těmto otázkám došlo. Peticí

³ Srov. L. Br ü g e l, *Soziale Gesetzgebung in Österreich von 1848 bis 1918*. Wien—Leipzig 1919, str. 111.

⁴ Srov. SPAH 1880, str. 6451 (vyjádření předsedy živn. výboru v. Zallingera).

⁵ Srov. SPAH 1880, str. 3529 a 3535.

žadajících změnu ž. ř. bylo zaznamenáno celkem 520 ze všech předlitavských zemí. Petičí týkajících se VI. hlavy ž. ř. o tzv. pomocném dělnictvu došlo 167. Jejich obsah ve většině případů ze samotného názvu nevysvítá, některé z nich však žádaly zavedení normálního pracovního dne či stanovení maximální délky pracovní doby, při čemž řada mluvila konkrétně o 10 hodinové pracovní době, omezení nedělní práce, úpravu pracovní doby dětí, mladistvých a žen, nebo požadovaly hájení hospodářských zájmů dělnictva, odstranění nouze drobného řemeslnictva, vydání továrních ráádů apod.⁶

Naléhavost řešení těchto otázek podtrhovaly i dvě interpelace na předsedu živnostenského výboru, podané 1. června a 16. prosince 1881, které urgovaly předložení zprávy o osnově ž. ř.⁷ Obě však skončily bezvýsledně, neboť živnostenský výbor předstoupil se svou zprávou před poslaneckou sněmovnu teprve 6. prosince 1882, při čemž původní vládní osnovu podstatně oklestil. Zaměřil se totiž pouze na změnu opatření týkajících se živnostenské výroby, i zde však některá původní ustanovení obsažená ve vládní předloze značně omezil.

Nutnost řešit postavení řemeslnictva byla podtržena skutečností, že koncem 70. let a počátkem 80. let docházelo k emancipaci maloživnostnictva, které stále naléhavěji žádalo zachování a reorganizaci nucených společenstev a opětné zavedení průkazu způsobilosti pro řemeslnické živnosti. S takto formulovanými požadavky vystupovala celá řada živnostenských sjezdů po celém Předlitavsku. Roku 1879 to byl první všeobecný řemeslnický sjezd, svolaný Průmyslovou jednotou do Prahy, v roce 1881 to byly živnostenské sjezdy ve Vídni a v Kremsu, které přijaly rovněž rezoluce v tomto smyslu, apod.⁸

Těžisko vládní předlohy novely ž. ř. z roku 1880 spočívalo v reorganizaci nucených společenstev, složených ze živnostníků (nikoliv tedy již i továrníků) a plnoletých pomocníků jakožto členů a z ostatního dělnictva zaměstnaného v živnostech jako příslušníků společenstev (tj. nezletilých pomocníků, učňů a osob užívaných v živnostech k podřízeným službám). Průkaz způsobilosti neměl být zaveden, leda ve zvýšené míře pro řadu koncesních živností.⁹

Živnostenský výbor, jehož referentem byl hrabě Egbert Belcredi a inspirátorem jednání sociálně konzervativní spisovatel Rudolf Meyer, však nakonec reformu po dlouhodobých poradách a obsáhlé anketě omezil především na revizi předpisů o samostatném zastoupení živností, o provozovnách a o rozsahu a výkonu živnostenských práv a o živnostenských společenstvech. Výbor z osnovy vyloučil části týkající se živnostenského personálu, tj. dělnictva a živnostenských inspektorů a ponechal tyto předpisy pozdějšímu projednání.¹⁰

⁶ Srov. *Index zu den stenographischen Protokollen des AH. IX. Session*, str. 830 n.

⁷ Srov. SPAH 1881, str. 5988 a 6451.

⁸ Podobně i druhý živnostenský sjezd ve Vídni roku 1882. Srov. *Resolution des zweiten allgemeinen österreichischen Gewerbetages in Wien am 12., 13. und 14. November 1882*. SPAH 1879–1885, str. 8485–8486.

⁹ Srov. J. Gruber, *Průmyslová politika*. In: *Česká politika*. Díl IV. Praha 1911, str. 280.

¹⁰ Srov. J. Gruber, *Průmyslová politika*, str. 280–281.

Takto upravená a okleštěná osnova živnostenského výboru byla projednána na plénu říšské rady ve dnech 6. až 18. prosince 1882. Liberálové se proti ní stavěli a poukazovali na její nedostatečná sociální opatření. Zdůrazňovali zejména nedostatečnost ustanovení o nemocenských pokladnách, které byla povinna vydržovat společenstva. Tyto pokladny podle nich neposkytovaly dostatečnou záruku toho, že dělníci po dlouholetém přispívání do pokladen budou v nemoci skutečně podporováni, jestli nemocenská pokladna nebude s to platit podporu. Zdůrazňovali, že otázka, zda tento případ může nastat, je mimo pochybnost zejména po zkušenostech, které se se společenstevními nemocenskými pokladnami v minulosti udělaly.¹¹ Zde se však shodovala stanoviska některých liberálů i konzervativců, neboť obojí nechtěli řešení této otázky státním zásahem. Naopak požadovali zřízení samostatných dělnických pokladen na základě svépomoci, které by si spravovali sami dělníci. V tomto bodě bylo totožné jak stanovisko liberála Mauthnera, tak i jednoho z vůdců konzervativního hnutí knížete Aloise Liechtensteina.¹²

Osnova však byla přes odpor liberálů přijata. Dne 15. března 1883 jí udělil císař sankci a dnem 29. září 1883 vstoupila její ustanovení v platnost. Živnostenskou novelou z roku 1883 byl nahrazen ž. ř. z roku 1859 v kapitolách I.—IV. o nastoupení a provozování živností a v VII. kapitole o společenstvech, kdežto uvozovací patent a kapitoly V. ž. ř. z roku 1859 o tržním obchodě, VI. o pomocném personálu živnostenském, VIII. o přešupcích a trestech a IX. o úřadech a řízení zůstaly prozatím nezměněny.¹³ Kapitola VI. o pomocném personálu živnostenském byla však novelizována již v roce 1885.

Základní změna provedená novelou z roku 1883 spočívala v tom, že k oběma dosavadním kategoriím svobodných a koncesovaných živností přibyla ještě na nátlak řemeslnictva třetí kategorie živností řemeslnických, která se lišila od živností koncesovaných tím, že k jejich nastoupení nebylo třeba výslovné koncese, a od svobodných zase tím, že se k jejich nastoupení vyžadovala kromě všeobecných náležitostí ještě zvláštní podmínka, tj. průkaz způsobilosti. Průkaz způsobilosti měl být podán učebním vysvědčením a pracovním vysvědčením o několikaletém zaměstnání pomocnickém v téže živnosti nebo v analogickém závodě továrním. Průkaz způsobilosti byl stanoven rovněž pro některé živnosti koncesované.

Novela dále prováděla reformu živnostenských společenstev, která byla povinná pro všechny živnosti, pokud se neprovozovaly po továrnicku. Mezi povinné úkoly společenstev náležela mj. péče o zachování spořádaných poměrů mezi majiteli živností a jejich pomocníky, jakož i zřizování a udržování společenstevních hospod a zavedení zprostředkování práce, péče o učednictví, péče o onemocnělé pomocníky zakládáním zvláštních nemocenských pokladen nebo přístupováním k již zřízeným pokladnám,

¹¹ Srov. vystoupení liberála Mauthnera, SPAH 1879—1885, str. 8833—8864.

¹² Srov. SPAH 1879—1885, str. 8549—8574.

¹³ Srov. F. Seltsam—E. Posselt, *Die österreichische Gewerbe-Ordnung*. Wien 1884; J. Kaizl, *Obnovený řád živnostenský*. 2. vyd. Praha 1883; *Dodatky, nařízení a vzorové stanovy, jimiž doplňuje se obnovený řád živnostenský*. Brno 1883; S. Goldberger, *Die neue Gewerbe-Ordnung*. 2. vyd. Wien—Pest—Leipzig 1883.

péče o onemocnělé učedníky, pokud nesahal zákonný závazek učebního pána apod. Členy společenstva byli živnostníci, zatímco pomocníci byli jeho příslušníky a sdružovali se v tzv. pomocnickou hromadu. Její působnost však byla značně omezená.

Hlavním úkolem novely bylo udržení středního stavu ve městech, neboť jak to formuloval v debatě na říšské radě Karel Adámek, „náš střední stav řemeslnický jest dosud jádrem našeho městského obyvatelstva a mohutnou hrází proti příboji sociální demokracie. Propadnutí tohoto stavu, kterýž vyrovnává stále se přirostující protivy kapitálu a práce, námezdnému otroctví, bylo by velikým společenským neštěstím“.¹⁴ Ustanovení ve prospěch řemeslnictva však byla přijata teprve po dlouhém váhání a pod soustavným nátlakem malých řemeslníků a živnostníků. Konzervativní vláda musila udělat ve prospěch středního stavu nějaký zásah, zvláště když stoupenci konzervativního směru po celá 70. léta proti liberálnímu ž. ř. neustále bojovali a jeho ustanovení označovali za hlavní zdroj bídy drobných výrobců. I při projednávání novely na říšské radě v roce 1882 řada konzervativních poslanců zdůrazňovala, že živnostenská svoboda podstatně přispěla k chudobě a zeslabení středního stavu a stále narůstání pauperismu nejenom ve větších, ale i v menších městech a i na všech nejmenších vesnicích je třeba přičítat výlučně na její konto.¹⁵

Účinky novely ž. ř. z roku 1883 však nebyly ani zdaleka takové, jak drobní výrobci očekávali. Zavedením průkazu způsobilosti u řemeslných živností se sice určitým způsobem reguloval jejich počet, takže se zmenšovala možnost konkurence drobného podnikání mezi sebou; průkazy způsobilosti se však nevztahovaly na provozy podnikané po továrnicku. Pojem továrny v novele vymezen nebyl, ministerským výnosem z 18. července 1883 však byly pro úřední potřebu určeny jakožto znaky továrního podniku výroba v uzavřených dílnách za účasti více než dvaceti pomocných dělníků zaměstnaných mimo jejich bytu, užívání strojů, zpravidla dělba práce, osobní neúčast podnikatele při manuálních výkonech, vyšší berní poplatnost, protokolování firmy atd.¹⁶ Tyto tovární podniky nepodléhaly žádnému povolení ani průkazu způsobilosti, takže to nejdůležitější, co působilo negativně na rozvoj drobného podnikání, tj. konkurence tovární velkovýroby, zůstalo i po vydání novely zachováno bez jakéhokoli omezení.

Kladem novely bylo, že od jejího vydání vzrůstal počet živnostenských společenstev, která do této doby existovala spíše jenom výjimečně, a v důsledku toho bylo možno provádět i jejich humanitní úkoly. Jejich humanitní péči však není možno v žádném případě přeceňovat. Nepříznivý vývoj společenstevních nemocenských pokladen pokračoval i po novele ž. ř. Do tří roků po aktivování ž. ř. z roku 1883 bylo k 1. lednu 1886 vcelku vytvořeno 3810 společenstev, z nich však zřídilo nemocenské pokladny

¹⁴ Viz K. Adámek, *Řeč o živnostenském řádu, přednesená na říšské radě dne 6. prosince 1882*. Praha 1883, str. 14. Závěrem řekl: „Nebezpečí falešného socialismu se trvale neodklidí ani hrdým ignorováním ani hrubým násilím, ale toliko pravým a poctivým socialismem umírňováním bídy trpících tříd pomocí a spravedlností celé společnosti“ (str. 32).

¹⁵ Srov. SPAH 1870–1885, str. 8549–8574.

¹⁶ Srov. J. Gruber, *Průmyslová politika*, str. 285.

pouze 188, tj. jenom 5 %, zatímco zbývajících 95 % živnostenských společenstev žádné pokladny nemělo.¹⁷

O sociálně reformním programu Taaffovy vlády se na říšské radě mluvilo teprve 5. prosince 1882, tj. den před počátkem projednávání zprávy živnostenského výboru o vládní předloze novely ž. ř. V souvislosti s projednáváním státního rozpočtu a finančního zákona na rok 1883 informoval o připravovaných osnovách ministr financí rytíř dr. Dunajewski. Sociálnímu programu vlády věnoval však pouze dva odstavce svého rozsáhlého expozé, které působí dojmem improvizace. Oznamil, že vláda předloží novelu horního zákona, týkající se služebního řádu a bratrských pokladen. Poukázal dále na to, že již v osnově novely živnostenského řádu předložené před delší dobou říšské radě jsou obsažena ustanovení o úpravě poměrů pomocných dělníků a vláda musí hájit naléhavé přání a smí dát výraz naději, že živnostenský výbor předloží sněmovně s největším možným urychlením alespoň tuto část vládního návrhu. Oznamil dále, že vláda se nicméně zabývá předlohou zákona, která se již nachází v posledním stadiu porad, a pojednává o stejném předmětu v dalekosáhlém směru. Aby totiž bylo přihlíženo k naléhavým požadavkům a přáním dělnického obyvatelstva (pokud je to cestou zákonodárství možné), bude říšské radě v nejbližší budoucnosti předložen návrh zákona o povinném ručení při úrazech zaměstnanců průmyslových podniků a s ním spojeném úrazovém pojištění.¹⁸ Více zde o sociálním programu vlády řečeno nebylo, pasáž o sociálně politické činnosti vlády uvedl Dunajewski pouze obecným prohlášením, že vláda nepochybuje ani okamžik, že by se měla v ohledu na zlepšení nebo ozdravení hospodářských poměrů spokojit pouze pasivním přihlížením, nýbrž že existuje velmi mnoho a důležitých záležitostí v hospodářském životě, pro něž je pomoc státu nejenom ve finančním ohledu, nýbrž prostřednictvím odpovídajících zákonů nutná nebo alespoň velmi žádoucí.

Vláda tím proklamovala, že bude zasahovat i do poměrů, které až do té doby byly podle převažujícího názoru liberálů soukromou záležitostí zúčastněných stran. Neměla však jasno v tom, jaké zásahy a v jakém pořadí by měly být provedeny. Ukazuje se to i na poměrně častých personálních změnách, které byly za Taaffovy vlády v ministerstvu obchodu, do jehož resortu v prvé řadě toto zákonodárství náleželo, prováděny. Zatímco v roce 1879 předkládal novelu ž. ř. jako ministr obchodu baron Korb-Weidenheim, v prosinci 1880 ji stáhl a vyměnil za novou předlohu jeho nástupce rytíř Kremer. Ten však byl ve funkci pouze v letech 1880 až 1881 a vystřídal jej baron Pino, který zastával funkci ministra obchodu v letech 1881–1886. V roce 1886 byl správcem ministerstva obchodu baron Putzwald a od roku 1886 do roku 1893 stál v čele tohoto resortu markýz Bacquehem.¹⁹

¹⁷ Srov. SPAH 1885–1886, str. 2731–2732. V Horních Rakousích bylo 222 společenstev se třemi nemocenskými pokladnami, v Dolních Rakousích byl tento poměr 650 : 61, v Solnohradech 38 : 2, ve Štýrsku 17 : 45, Kraňsku 29 : 1, Tyrolích a Vorarlbergu 306 : 27, ve Slezsku 193 : 28 a v Bukovině 45 : 21. V ostatních zemích nebyly společenstevní pokladny zřízeny. Počet společenstev zde byl takovýto: v Korutanech 78, v Přímoří 5, v Čechách 1442, na Moravě 277, v Haliči 338 a v Dalmácii 16.

¹⁸ Srov. SPAH 1879–1885, str. 8468.

¹⁹ Srov. A. Czedi k, *Zur Geschichte der österreichischen Ministerien 1861–1916. I. Band. Der Zeitabschnitt 1861–1893*. Teschen–Wien–Leipzig 1917, str. 362–370.

Téhož dne, kdy se ministr Dunajewski ve svém expozé dotkl i sociálně politického programu vlády, byl v poslanecké sněmovně projednáván program reforem navržený liberální částí říšské rady. Je více než pravděpodobné, že okrajová zmínka o sociálním programu vlády byla v Dunajewského expozé podnícena tímto návrhem a měla konzervativní straně zajistit prioritu. Není však možno zakrýt skutečnost, že návrh na provedení sociálních reforem, předložený 5. prosince 1882 sjednocenou levicí, je mnohem obsáhlejší a systematictější a nespokojuje se pouhým požadavkem úrazového pojištění dělnictva. Ostatně tato Dunajewským ohlášená předloha, která měla být předána říšské radě v „nejbližší budoucnosti“, jí byla odevzdána teprve za rok.

Návrh sjednocené levice, předložený rytířem Janem Chlumeckým, Herbstem, Koppem, Sturmem, Tomaczukem a ostatními, který byl na říšské radě přečten 5. prosince 1882, žádal zvolení zvláštního výboru, který by se zabýval legislativními reformami jevícími se jako nutné v sociálně politické oblasti. Návrhy byly rozděleny do tří částí. První se týkala péče o živnostenské podnikatele a pomocné dělníky, druhá část se zabývala chudinskou péčí a domovským zákonem a třetí rolnickými poměry.

V prvním ohledu mělo být vyhověno požadavkům řemeslníků na zavedení jejich asociací a odstranění překážek, které jim stojí v cestě. Reformy týkající se dělnictva měly i nadále vycházet ze zásady, že poměr mezi zaměstnavatelem a dělníkem je předmětem svobodného smluvního práva v rámci zákonných norem vydaných k rovnání sporů. Návrh dále žádal zákonnou úpravu a omezení pracovní doby dětí, mladistvých a žen, zákonnou úpravu požadavků zdravotní péče v továrnách a dílnách, zřízení a organizaci stálého státního dohledu na dodržování těchto opatření továrními a živnostenskými inspektory a pojištění pomocných dělníků proti nemoci jakož i nebezpečí života. Pojištění mělo být skutečně zavedením obligatorního nemocenského pojištění cestou nemocenských pokladen, společenstevních, továrních, bratrských nebo zapsaných pomocných pokladen na základě přiměřených příspěvků zaměstnavatelů a zaměstnanců. Tyto pokladny se měly sdružovat ve svazy, aby tím byla zajištěna schopnost plnění jejich povinností. Pokladny měly mít možnost poskytovat i jiné druhy pomoci. Měly být organizovány formou samosprávy členů za státního dohledu. Dále mělo být podle tohoto návrhu zavedeno úrazové pojištění překračující rámec principu povinného ručení na společenstevním podkladě a rovněž pod státním dohledem. Posléze se v návrhu žádalo provedení parlamentní ankety o rolnických poměrech zejména s ohledem na existující agrární právo, formy zemědělského úvěru aj.²⁰

Tento návrh levice říšské rady, jehož autorem byl sociálně politický odborník německých liberálů brněnský poslanec Neuwirth,²¹ odůvodňoval v říšské radě 26. ledna 1883 jeden z vůdců sjednocené levice a bývalý ministr obchodu v Auerspergově vládě rytíř Jan Chlumecký.

Vedoucí představitel liberálů, kteří v zájmu rozvoje velkého průmyslu prosadili v Rakousku naprostou živnostenskou svobodu, zde překvapivě

²⁰ Srov. J. Chlumecký, *Der sozialpolitische Antrag der „vereinigten Linken“ im österreichischen Abgeordnetenhaus*. Wien 1883, str. 8.

²¹ Srov. SPAH 1879–1885, str. 10754–10778.

dokazoval, že „není žádná pochybnost o tom, že podpora (rozuměj drobného řemesla) v jeho těžkém boji proti moci velkého kapitálu je eminentní sociálně politickou úlohou“ a že je příkazem lidskosti a spravedlnosti zásah státu, aby se postavení živnostníků pokud možno zlepšilo. V poměru k dělnictvu se odvolal na rezoluci říšské rady z roku 1874 a odsuzoval průtahy v projednávání novely ž. ř. a osnovy o úpravě pracovní doby mladistvých a žen v hornictví. Dále se Chlumecký podrobně zabýval nemocenským pojištěním a odsuzoval skutečnost, že pro případ nemoci je dosud zajištěna jenom menší část dělnictva. Dokazoval to na cifrách o živnostenských pomocných pokladnách v roce 1879 a odhadoval, že mnohem větší počet dělnictva, který podle něho činil dvoj- až trojnásobek pojištěnců, v existujících pokladnách nenalézal žádným způsobem pomoc. Kritizoval rovněž to, že většina pokladen vyplácí nedostatečné podpory: jenom 28 pokladen vyplácelo více než 3 zl. týdně a jenom 77 pokladen vyplácelo více než 33 % mzdy. Vyvozoval z toho nutnost pronikavé revize zákona o nemocenských pokladnách. „Nehoníme se za utopii,“ řekl dále Chlumecký, „navrhujeme vám však praktický prostředek, který vám můžeme naléhavě doporučit ve prospěch blaha dělnického stavu, blaha společnosti.“ Dále podrobně zdůvodňoval nutnost státního zásahu do úrazového pojištění a prohlásil, že bez továrního zákonodárství a bez továrních inspektorů nemůže být žádné nemocenské a úrazové pojištění. Úrazové pojištění je pak bez nemocenského pojištění absolutně neproveditelné.²²

Návrh liberálů zdůvodněný Chlumeckým je velmi pozoruhodný. Zaujme především tím, že byl předložen v době, kdy byli liberálové v opozici. Ještě koncem 70. let, když byl Chlumecký ministrem obchodu, zastával on i celé vedení liberálů jiné stanovisko a o naléhavosti pronikavých sociálních reforem nebyl přesvědčen. Dokazuje to zejména neuspokojivá osnova novely ž. ř. z roku 1879 připravovaná ministerstvem obchodu v době, kdy Chlumecký stál v čele tohoto resortu. Návrh je však zejména dokladem toho – i když nemůžeme vyloučit určité rysy demagogie a snahu po opět-ném získání sympatií a popularity mezi drobnými výrobci a dělnictvem – že pod vzrůstajícím náporům dělnického hnutí byli liberálové nuceni opouštět alespoň některé překonané zásady a principiálně již neodmítali možnost státního zásahu do poměru mezi zaměstnavateli a zaměstnanci. Vyplývá to ostatně ze závěru Chlumeckého řeči, v němž mluvil o nutnosti zmírňování třídních protikladů. Liberálové si svým návrhem chtěli zajistit prvenství v iniciativě na sociálně politickém poli. Po celé 80. léta na svůj návrh z roku 1882 neustále odkazovali a dokazovali svoji prioritu.

Poněvadž se jednalo o základní prestižní otázku, pokusila se vláda paralyzovat návrh sjednocené levice již zmíněnými odstavci v expozé ministra financí. Konzervativci kromě toho docílili umrtvení návrhu ve sněmovních výborech, takže více se již o něm v plénu nejednalo. V diskusi o návrhu sjednocené levice, která probíhala v poslanecké sněmovně ve dnech 23. a 26. ledna, zdůrazňovali liberální poslanci nutnost navrhovaných reforem. Konzervativní strana se omezila na návrh, aby celá otázka nebyla přikázána zvláštnímu výboru, nýbrž aby první část projednával živnostenský výbor, zatímco pouze druhá a třetí část měla být přikázána nově zvolen-

²² Srov. J. Chlumecký, *Der sozialpolitische Antrag...*

nému 36člennému výboru. Toto řešení také sněmovna přijala, takže o návrhu se nemělo jednat jako o celku a jeho nejdůležitější část týkající se dělnického pojištění byla předána živnostenskému výboru, který ji měl projednávat spolu s celou řadou dalších záležitostí, jež mu byly přikázány. Umrtvení druhé a třetí části návrhu bylo zajištěno také tím, že předsedou výboru zabývajícího se těmito otázkami byl zvolen zkušený konzervativní politik hrabě Hohenwart. Na četné interpelace, v jakém stadiu se jednání o návrhu sjednocené levice nachází, se dostávalo tazatelům vyhýbavé odpovědi.²³

Skutečná iniciativa jak k sociálně reformní činnosti Taaffovy vlády, tak i k sociálně politickému programu sjednocené levice, vycházela z bismarckovského Německa. V Rakousku nebylo v oblasti sociálního zákonodárství — až na řídké výjimky — přijato nic, co by nebylo známo v Německu. Počátek sociálně politické činnosti Bismarckovy vlády zde byl dán známým poselstvím císaře Viléma ze 17. listopadu 1881, který se odvolával na svoje přesvědčení vyslovené již v trůnní řeči z 15. února téhož roku, že totiž ozdravení sociálních poměrů není možné pouze represí vůči sociální demokracii, nýbrž současně pozitivním podporováním blaha dělnictva. V císařově poselství byly zároveň uvedeny hlavní linie provádění reformu, a to zavedením úrazového a nemocenského pojištění dělnictva. Osnova zákona o úrazovém pojištění dělnictva byla říšskému sněmu předložena již 8. března 1881. Následovalo předložení osnovy zákona o nemocenském pojištění dělnictva a bylo rovněž ohlášeno uzákonění osnovy o starobním a invalidním pojištění dělníků. Osnovu o úrazovém pojištění však vláda dvakrát stáhla, takže projednána byla teprve předloha z roku 1884, osnova zákona o nemocenském pojištění byla předložena v roce 1883 a starobní a invalidní pojištění bylo v Německu uzákoněno v roce 1889.

Tyto sociální reformy vycházely z teorie státního socialismu a byly součástí Bismarckovy politiky cukroví a biče vůči socialistickému dělnickému hnutí, které mělo být oslabeno na jedné straně ostrou perzekucí, na druhé straně pak politikou sociálních reform, které donutily německou sociální demokracii, aby za změnéné situace volila nové prostředky boje. Obecně uznáván je velký osobní podíl Bismarckův na sociálním zákonodárství, připraveném zejména teoretickými pracemi Luja Brentana, Adolfa Wagnera, Alberta Schäffla, označovaného v Rakousku za skutečného tvůrce německého systému dělnického pojištění, a ostatních německých národohospodářů.²⁴

Teprve po těchto reformních osnovách německých se začala rozvíjet sociálně reformní činnost Taaffovy vlády v Rakousku. Určitá nelogičnost

²³ Srov. SPAH 1883, str. 8947—8968, 8974—8986, 9087.

²⁴ Srov. F. Zahn, *Die wissenschaftlichen Ansichten über das soziale Versicherungswesen*. In: *Die Entwicklung der deutschen Volkswirtschaftslehre im neunzehnten Jahrhundert*. II. Teil. Leipzig 1908, XXXV, str. 1—36; E. Stutzer, *Deutsche Sozialgeschichte vornehmlich der neuesten Zeit*. 2. vyd. Halle a. d. S. 1920, str. 146 n.; C. Bornhak, *Die deutsche Sozialgesetzgebung. Systematisch dargestellt*. 3. vyd. Freiburg i. B.—Leipzig 1894, str. 10 n.; H. Heffter, *Bismarcks Sozialpolitik*. AS 3, 1963, str. 141—156; H. Rosenberg, *Grosse Depression und Bismarckzeit*. Berlin 1987. P. Peschke, *Geschichte der deutschen Sozialversicherung. Der Kampf der unterdrückten Klassen um soziale Sicherung*. Berlin 1962.

a nesystematičnost zde však i nadále pokračovala. Zatímco dělnické ochranné zákonodárství bylo v Rakousku stále na velmi nízkém stupni, přijala říšská rada v roce 1883 – podle Josefa Grubera „logickým jakýmsi přehmatem“²⁵ – zákon o zavedení živnostenské inspekce (zákon čís. 117 ř. z. ze 17. června 1883). Nově zavedená živnostenská inspekce měla dohlížet na dodržování předpisů, které podle obecně rozšířeného mínění byly naprosto nedostatečné a byly nově upraveny teprve další novelou ž. ř. z roku 1885.

Osnova zákona o živnostenské inspekci byla projednána v plénu poslanecké sněmovny velmi rychle ve dnech 4. a 5. května 1883. Proti ní se nepostavil nikdo. V generální rozpravě vystoupilo pět řečníků a 31 přihlášených se již nedostalo ke slovu, poněvadž byl přijat návrh na ukončení debaty. Velký počet přihlášených debaterů však svědčí o tom, že obě strany považovaly za nutné zaujmout velmi důkladné stanovisko k dělnické otázce, o níž se vlastně poprvé od nástupu konzervativní vlády na říšské radě podrobněji jednalo.

Kromě obvyklých výtek, které činil mladočech Karel Adámek liberalismu, že totiž svým extrémním individualismem principiálně odmítal jakýkoliv zásah státu na tomto poli, a tedy i zavedení živnostenské inspekce, a obrany liberála Neuwirtha, který naopak dokazoval, že to byli právě liberálové, kteří již v roce 1874 prosadili přijetí známé rezoluce vládě, ve které se mj. zavedení inspekce žádalo, vyplývají z celé diskuse obavy ze vzrůstajícího nebezpečí, hrozícího ze strany dělnické třídy. Projevilo se to ve zprávě zpravodaje o této osnově rytíře Chamiece, který odsoudil všechny socialistické systémy a zdůraznil, že účinná pomoc nouzi může být provedena jenom svorným, křesťanským duchem neseným spolupůsobením bohatých a chudých druhů v povolání (Berufsgenosse) a že státu připadá úloha toto spolupůsobení organizovat zavedením nemocenských a pomocných pokladen, invalidního pojištění atd.²⁶ Zejména však bylo tímto duchem nesenou vystoupení liberála Neuwirtha, jehož závěr vyzněl ve prospěch usmíření obou hlavních směrů na říšské radě. „Sjednoťme se alespoň“, řekl Neuwirth, „a na tom máte vy (rozuměj pravici) zcela stejný zájem, jako my zde (tj. na levici), neboť tovární komíny nejsou samy objektem, o něž se jedná, také před zámky se eventuálně sociální revoluce nezastaví – sjednoťme se alespoň, abychom odmítli myšlenku, a natrvalo odmítli, že není skutečně možné, změnit jinak život, než *sociální revolucí!* (Podtrž. v orig.) Tímto směrem nelze řešit sociální otázku. Staré, pokud je neschopné života, musí být odstraněno, doba se musí, má a bude měnit, ale z ruin *sociální revoluce* (podtrž. v orig.) nový život nevykvetl a také nový život nevykvetne, také tehdy ne, kdyby, což prozatím nevěřím, veškerá konzervativní rakouská aristokracie měla stát za vámi“²⁷

Další sociálně politickou osnovou projednávanou z iniciativy vlády byl návrh na úpravu pracovních poměrů mladistvých a žen v hornictví, o nedělním pracovním klidu a o denní pracovní době v tomto oboru. Tuto

²⁶ Srov. SPAH 1883, str. 10754–10778.

²⁵ Srov. J. Gruber, *Průmyslová politika*, str. 281.

²⁷ Srov. SPAH 1883, str. 10754–10778.

osnovu předložil říšské radě ministr orby hrabě Falkenhayn dne 15. prosince 1882,²⁸ v plénu se o ní jednalo od 9. do 13. května 1884.

Liberálové při projednávání tohoto zákona protestovali proti ustanovením, kterými se určovala maximální délka pracovní doby dospělých dělníků. Proti zákonu jako celku však vystoupit nemohli. V generální debatě to vyjádřil liberál Tausche, který za souhlasu levice zdůraznil, že osnova je humánní a levice pro ni bude hlasovat. Nesouhlasí však s omezováním pracovní doby dospělých dělníků, poněvadž prý se tyto zákony často obracejí proti dělníkům samým a jejich postavení se tím nezlepší. Zlepšení postavení dělnictva mělo být podle názoru levice dosaženo nejenom opatřeními týkajícími se dělnictva v dílnách, tj. při vlastním výrobním procesu, ale především mimo dílny. Jako příklad takového opatření uváděl levnou racionální výživu a upozornil, že již delší dobu je podána osnova zákona o falšování potravin, která se však stále neprojednává.

Liberálové jako představitelé průmyslové buržoazie měli zájem na tom, aby bylo co nejméně zasahováno do poměru mezi zaměstnavatelem a dělníkem a snažili se obrátit pozornost jiným směrem, který se již bezprostředně nedotýkal zájmu zaměstnavatelů. Zákon však byl přijat (sankcionován byl 21. června 1884 a vyhlášen pod číslem 115 ř. ž.) a byl jím učiněn průlom do dosavadního ochranného dělnického zákonodárství tím, že byla omezena maximální denní pracovní doba i dospělých dělníků, byť i jenom v jednom výrobním odvětví. Maximální pracovní doba zde ovšem byla stanovena dost vysoko – směna nesměla trvat déle než 12 hodin a skutečná denní pracovní doba déle než 10 hodin.²⁹

Z iniciativních sociálně reformních návrhů podaných před rokem 1884 je třeba upozornit na návrh dr. Krofta na změnu X. kapitoly horního zákona z 23. května 1854. Dr. Krofta svůj návrh zdůvodňoval 15. března 1882.³⁰

Kroftův návrh byl konkrétním odrazem stávký, k níž došlo v plzeňském uhelném revíru v roce 1882, která podle Krofta dokazuje, že není již déle možno hledět nezáúčastně na sociální hnutí. Krofta zdůrazňoval, že je nutno pomoci umírněným elementům v dělnickém hnutí, aby nebyly zatlačeny do pozadí radikály, což by se musilo stát, kdyby umírnění nebyli s to vykázat se nějakými úspěchy svých legálních snah. Stávkující v plzeňském uhelném revíru udávali za příčiny nedostatečnou organizaci bratrských pokladen, dlouhou pracovní dobu, nízké mzdy aj. Nejzávažnější stížnosti byly určeny bratrským pokladnám. Krofta dokazoval, že bratrské pokladny, které jsou zároveň nemocenskými a zaopatřovacími (invalidními a starobními) pokladnami, nejsou často s to dostát svým povinnostem a nechávají hornictvo v případě nouze na holičkách. Jednotlivé pokladny měly malý rozsah, horníci dále ztráceli nárok na podporu propuštěním nebo vystoupením z práce, což byly podle Krofta hlavní příčiny jejich antipatií k těmto ústavům. Navrhoval proto jejich rozdělení na samostatné nemocenské a zaopatřovací pokladny aj.

²⁸ Srov. SPAH 1882, str. 8714.

²⁹ Srov. H. Herz, *Der gegenwärtige Stand und die Wirksamkeit der Arbeiterschutzgesetzgebung in Oesterreich*. Leipzig—Wien 1898, str. 44—62.

³⁰ Srov. SPAH 1882, str. 7461—7465.

I když jeho návrh nebyl projednán – uvízl v národohospodářském výboru, jemuž byl přikázán a teprve v roce 1885 bylo provedeno šetření o stavu bratrských pokladen a až v roce 1889 byla říšská rada přinucena k projednání reformy bratrských pokladen, kterou císař slíbil v trůnní řeči z 26. září 1885³¹ – přece jenom nás zaujme především Kroftovo zdůvodnění navrhované reformy.

Až doposud jsme viděli dva hlavní důvody reformní činnosti vlády: zamezení sociální revoluci a posílení umírněného křídla mezi dělnictvem. Ještě mnohem otevřeněji byly tyto důvody zdůrazňovány při projednávání ostatních zásadních sociálně politických předloh.

První z těchto velkých osnov, kterou vláda sněmovně předložila, byl návrh zákona o úrazovém pojištění dělnictva. Předložil jej v zastoupení vlády ministr Pražák přípisem z 1. prosince 1883.³² První čtení návrhu bylo 7. prosince 1883.

Již tehdy zaujal k osnově stanovisko liberál Neuwirth, který ji v zásadě přijal se zadostiučiněním, neopomenul však zdůraznit, že levice si představovala osnovu úrazového pojištění zcela jinak. Postavil se proti projektovaným autonomním pojišťovacím ústavům teritoriálně ohraničeným podle obvodů OŽK a odsoudil, že osnova je zředěný výťah obou německých osnov o této otázce, při čemž však je mezi nimi podstatný rozdíl: v Německu, kde zákon o úrazovém pojištění nebyl dosud přijat, byla otázka úrazového pojištění předmětem dlouhých a pronikavých příprav a nejdříve zde bylo podle Neuwirtha zcela logicky zavedeno nemocenské pojištění, „neboť nemocenské pojištění na široké bázi je vlastní základnou dělnického pojištění“. Neuwirth ovšem zamlčel, že i v Německu byla původně nejdříve podána osnova zákona o úrazovém pojištění. Dále kritizoval dlouhou karenční lhůtu, neboť podle osnovy měl pojištěnec dostat podporu teprve v pátém týdnu pracovní neschopnosti, a zdůraznil, že za neexistence nemocenského pojištění tak dělníci případnou opět chudinské péči. Úrazové pojištění se tak podle jeho názoru začínalo tím, že většina úrazů byla přikázána chudinské péči domovských obcí. Dále kritizoval návrh, aby pojištěnci, jejichž výdělek činil v průměru více než jeden zlatý denně, platili 25 % pojistného a zaměstnavatelé 75 %. K tomu přistoupí příspěvky na nemocenské pojištění a je zde perspektiva starobního pojištění. Mluví se dokonce o pojištění proti nezaměstnanosti a především o pojištění vdov dělníků. „Toto vše budou nést dělníci?“, tázal se Neuwirth pateticky a poukázal na to, že levice již ve svém návrhu a v jeho zdůvodnění Chlumeckým zdůraznila, že tyto náklady má nést produkce, podnikatelé, a téhož názoru je i dnes. V Německu byly podle Neuwirtha všechny směry toho názoru, že tíži úrazového pojištění má nést průmysl a jiného mínění prý nebyli ani rakouští továrníci.³³

Přes tyto námítky však vyslovili liberálové souhlas s tím, aby osnova byla v říšské radě projednávána, byli však proti jejímu předání živnostenskému výboru, kde by podle jejich mínění byla pohřbena, a žádali její projednání ve zvláštním 24členném, event. sociálně politickém výboru.

³¹ Srov. J. Houser, *Vývoj hornického pojištění*. Praha 1960, str. 48.

³² Srov. SPAH 1883, str. 10951.

³³ Srov. SPAH 1883, str. 10971–10980.

Říšská rada se však s tímto názorem neztotožnila a na návrh konzervativců předala osnovu živnostenskému výboru.

Již v Neuwirthově stanovisku k osnově zákona o úrazovém pojištění se nám projevila většina námitek, které potom liberálové opakovali a částečně prohloubili při dalším projednávání osnovy. K tomu však došlo až za několik roků a v jiné říšské radě, neboť v tomto sezení, které skončilo roku 1885, se již úrazové pojištění na pořad nedostalo. Stalo se tak přesto, že vláda podle vyjádření svého předsedy Taaffe měla na rychlém projednání této osnovy eminentní zájem.

Taaffe to alespoň zdůraznil při projednávání prvního rozsáhlého represivního opatření vůči socialistickému dělnickému hnutí na říšské radě v únoru 1884, tj. asi za dva měsíce po předložení osnovy o úrazovém pojištění.

Ve dnech 14. a 15. února 1884 totiž říšská rada projednávala vládní předlohy týkající se opatření vlády z 30. ledna, kterým byla vyhlášena výjimečná opatření v obvodech soudních dvorů ve Vídni, Korneuburgu a Vídeňském Novém Městě a zastavena působnost porot v obvodu soudních dvorů ve Vídni a Korneuburgu. Tato opatření měla čelit stále vzrůstající socialistické agitaci v těchto obvodech a měla rozbít centra socialistického dělnického hnutí v monarchii.³⁴

Vláda musila tato opatření na říšské radě tvrdě hájit proti náporu liberálů – do diskuse o první předloze bylo přihláшено 14 řečníků proti a pro pouze hrabě Hohenwart. Bylo proto nutné, aby vystoupil sám předseda vlády Taaffe, který za posměchu celé levice prohlásil, že vláda nesleduje žádné reakční tendence a poněvadž její mimořádná opatření mohla být vydána na základě zákona přijatého v roce 1869, označil za reakční ty, kteří tehdy tento zákon přijali. Z další části jeho projevu potom otevřeně vyplývá politika cukroví a biče, prováděná v Rakousku podle vzoru Bismarcka. Taaffe totiž prohlásil, že vláda dospěla k názoru o nezbytnosti provedených opatření, aby zabezpečila pokojné občany před anarchií, vraždami, požáry a porušováním jejich osobní bezpečnosti. Vláda však nebyla podle jeho ujištění přesvědčena, že těmito opatřeními bude možno vyléčit socialismus, k tomu jsou nutné zcela jiné prostředky a vláda se velmi zabývá dělnickou otázkou a vším, co s ní souvisí. Ať jde o dělníky v továrnách nebo na poli, v obou směrech vláda připravuje předlohy pro říšskou radu. Důležitou předlohu již předložila, a to zákon o úrazovém pojištění, a Taaffe zakončil svoje vystoupení prosbou: projednejte brzy zákon o úrazovém pojištění.³⁵

„Nehmen sie bald das Unfallversicherungsgesetz in Verhandlung“ se potom stalo velmi okřídlenou větou, citovanou v říšské radě často, a to především v protivládních projevech. Odvolával se na ni i Schönerer, který 13. března 1884 interpeloval předsedu živnostenského výboru, jak daleko jsou jeho jednání a zda jsou vyhlídky, že zákon bude přijat ještě v probíhajícím zasedání říšské rady.³⁶ Dostalo se mu sice ujištění, že refe-

³⁴ Podrobněji srov. K. Malý, *Policejní a soudní perzekuce dělnické třídy v druhé polovině 19. století v Čechách*. Praha 1967, str. 203 n.

³⁵ Srov. SPAH 1884, str. 11509–11545.

³⁶ Srov. SPAH 1884, str. 11908–11909.

rent, jemuž byla osnova přikázána, je již se svou prací hotov, a jakmile bude vyřízen VI. odstavec ž. ř., o němž začala říšská rada jednat, bude osnova úrazového pojištění ihned projednána; k tomu však již nedošlo. Přestože novelu VI. odstavce ž. ř. projednala říšská rada již v květnu 1884 a 20. ledna 1885 byly rozdány poslancům statistické materiály k zákonu o úrazovém pojištění, které zaslalo ministerstvo vnitra, do konce sněmovního zasedání se tato osnova na pořad plenárního jednání nedostala. Těsně před ukončením sezení předal Taaffe říšské radě ještě návrh zákona o nemocenském pojištění dělníků, který byl 13. února 1885 předán bez diskuse rovněž živnostenskému výboru.³⁷ Jakkoli se tedy zdálo, že vláda s projednáním první sociálně politické osnovy spěchá, její předání, podobně jako tomu bylo v případě osnovy zákona o nemocenském pojištění, živnostenskému výboru, projednávajícímu kromě toho ještě řadu dalších otázek, z nichž velkou část času zabrala zejména novela VI. části ž. ř., nenavštěovalo zrovna brzkému přijetí obou předloh.

Po volbách v roce 1885, z nichž zejména díky změněnému volebnímu řádu vyšla posílena konzervativní část říšské rady, pro kterou hlasovali drobní venkovští a městští výrobci, zúčastnivší se voleb poprvé, musily být obě osnovy předloženy znovu a teprve poté se dostaly na pořad pléna. Novou osnovu zákona o úrazovém pojištění předložil říšské radě ministr Pražák přípisem z 27. ledna 1886 a novou osnovu zákona o nemocenském pojištění předložil Taaffe přípisem z 28. ledna 1886.³⁸ Podobně jako v případě první osnovy o úrazovém pojištění, která byla podána krátce před mimořádnými opatřeními vlády proti socialistickému dělnickému hnutí, i nyní vláda těsně po obou sociálně politických osnovách předložila říšské radě dvě vládní předlohy proti socialistům: dne 9. února probíhalo v říšské radě první čtení osnovy protisocialistického zákona a osnovy o trestním řízení proti socialistickým snahám.³⁹

Nejprve však obrátíme pozornost na úpravu ž. ř. z roku 1885, nazývanou „dělnickou novelou“, poněvadž novelizovala VI. odstavec ž. ř. z roku 1859 o pomocných dělnících.⁴⁰ Byla to podstatně změněná ona část vládního návrhu z roku 1880, kterou živnostenský výbor v roce 1883 vyloučil z projednávání a odsunul ji na pozdější dobu, a to přes rozdílné stanovisko vlády, vyjádřené v expozé ministra Dunajewského z 5. prosince 1882.

O této novele ž. ř. diskutovala říšská rada velmi obsáhle ve dnech 15. až 17., 19. až 21. a 23. května, kdy byl zákon přijat ve druhém čtení. Ve třetím čtení jej říšská rada přijala 24. května 1884.⁴¹

Stanoviska obou hlavních směrů se rozcházela především v otázce stanovení maximální pracovní doby dospělých dělníků. Liberálové (dr. Sax) dokazovali, že řada bodů, které předloha obsahovala, byla dána k legislativnímu projednání již za jejich vlády. To, že tyto předlohy nebyly tehdy

³⁷ Srov. SPAH 1885, str. 13712 a 13742.

³⁸ Srov. SPAH 1885–1886, str. 453, 494–495.

³⁹ Srov. SPAH 1885–1886, str. 577.

⁴⁰ Označení „dělnická novela“ užíval běžně J. Gruber a takto je nazývána i A. Otisem, *Živnostenské právo*. SVP, svazek V, Brno 1948, str. 907.

⁴¹ Srov. SPAH 1884, str. 12841–12859, 12866–12889, 12899–12937, 12942–12981, 12989 až 13022, 13029–13070, 13079–13113 a 13128.

perfektní, omlouvali tím, že je stihl osud více dalších předloh, které zůstaly nevyřízeny proto, poněvadž parlament byl zcela zaměstnán uherským vyrovnáním a ostatními vysoce politickými otázkami, které přinesly následující roky. Všechno to, co tvoří hlavní část nynější předlohy, bylo tedy podle jeho názoru již obsaženo v předlohách tehdejších: zlepšení k ochraně života a zdraví dělníků, zákaz truck systému, zákaz dětské práce, omezení pracovní doby mladistvých a žen. Nové je prý pouze omezení pracovní doby dospělých, proti němuž se však liberálové stejně jako dříve stavěli.

V ostatních otázkách se již stanoviska liberálů různila. Celá sněmovna si byla vědoma nutnosti zavedení úrazového a nemocenského pojištění, o němž se v diskusi mluvilo. Na návrh rytíře Jana Chlumeckého byla dokonce přijata rezoluce, v níž se vláda důrazně vyzývala, aby říšské radě co nejdříve předložila návrh zákona o nemocenském pojištění dělníků.⁴² V projevech některých liberálů se však projevil obavy ze zatížení, které dělnické pojištění přinese průmyslu. Upozornil na to zejména Pacher a Mauthner za živého souhlasu levice prohlásil, že jediný stát jako je Rakousko, které hospodářsky proti sousedním obrům není žádný „velký muž“ nemůže v sociálním zákonodárství předbíhat. Na druhé straně však liberálové předlohu přijímali za těch předpokladů, že bude následovat nejdůležitější část sociální reformy, za niž označovali starobní a chudinské zaopatření. Zejména dr. Heilsberg dokazoval na příkladech nedostatečného chudinského zabezpečení dělníků neschopných práce, že toto pojištění je nejdůležitějším článkem řetězu a smutný osud, který dělníka čeká ve stáří a pracovní neschopnosti probouzí nespokojenost, zoufalství, prudkost, touhu po neurčitých a často nesplnitelných pomocných prostředcích a prohlubuje tak nebezpečí socialismu.

Na zdůrazňování nebezpečí socialistického dělnického hnutí založila svoji argumentaci celá pravice říšské rady. Musila totiž zdůvodnit ustanovení o maximální délce pracovní doby dospělých dělníků, které zákonodárství hospodářsky vyspělých západoevropských zemí neznalo a které bylo do té doby uzákoněno pouze ve Švýcarsku.⁴³

Rytíř dr. Biliński otevřeně prohlásil, že pokud má předloha účel chránit a podporovat dělníka jako slabšího v pracovním smluvním poměru, bude povolána k tomu, aby učinila první velký krok na cestě k řešení sociální otázky, a to v nejlepším konzervativním zájmu, totiž v zájmu ochrany a udržení současné sociální stavby. Vyslovil názor, že tento zákon ve spojení s následujícími zákony o úrazovém, nemocenském a případně i invalidním pojištění je povolán tvořit jakýsi pendant k velkým plným mocím, které byly dány vládě ve výjimečných nařízeních. Proti těm extrémním dělníkům, kteří jenom káží revoluci, kteří neznají žádnou vlast a žádné

⁴² Jan Chlumecký upozornil na nutnost zaujmout stanovisko k poměru mezi úrazovým a nemocenským pojištěním, poukázal na nedostatky společenstevních nemocenských pokladen a prohlásil: „Ich glaube daher, dass es Niemanden im hohen Hause gibt, der nicht der Ansicht wäre, dass vor allem anderen die Einbringung eines Krankenversicherungsgesetzes für die Arbeiter eine unbedingte Notwendigkeit ist...“

⁴³ Srov. SPAH 1879–1885, str. 12841–12859.

náboženství, kteří se vzpouzejí proti státu, vlastnictví a rodině, se nemůže postupovat jinak než cestou fyzického nátlaku; umírněným, kteří bezpochyby dosud tvoří většinu, musí být ale dána záruka, že mohou počítat se splněním svých oprávněných přání ze strany současného státu.⁴⁴ Kníže Liechtenstein, který po odhlasování konce generální debaty vystoupil jako generální řečník pravice, ukončil svůj projev slovy: „Nyní volte, chcete nahoře policii a dole dynamit anebo chcete láskyplnou a k oběti připravenou péči horních tříd o lid, který se nám odmění svou poslušností, svou spokojeností a svým klidem.“ Zpravodaj živnostenského výboru hrabě Egbert Belcredi považoval za nutné zdůvodnit i v závěrečném slově ustanovení o normální pracovní době dospělých dělníků a argumentoval tím, že se jím odstraní nadměrné vykořisťování sil dělníků a že toto ustanovení je ochranným opatřením stejně jako nemocenské a úrazové pojištění apod. Jako dalšího argumentu používal rozbor Alberta Schäffla, který již v 70. letech dokazoval, že na pronikavém zlepšení hospodářské organizace jsou stejně interesovány majetné a vzdělané třídy jako proletáři, poněvadž za vzrůstu hospodářských bojů při nepravdělnosti konjunktury, krizi, spekuláčních dobrodružstvích apod. si nejsou majetné rodiny nikdy jisty, zda samy v příští nebo přepříští generaci neklesnou mezi proletariát.⁴⁵

Po dlouhé diskusi, která byla místy značně bouřlivá, byla vládní předloha přijata. V přijatém zákonu se zračí podstatná změna názírání, která se ve vládě projevila od roku 1880, kdy byla předložena říšské radě osnova celé novely ž. ř. Tehdejší osnova se v některých bodech zásadně lišila od nyní přijatého zákona, a to zejména v otázce stanovení maximální pracovní doby dospělých dělníků. Celý zákon tak vycházel z rozsáhlé ankety o dělnickém zákonodárství, kterou vláda provedla v roce 1883. Anketa se vyslovila pro stanovení maximální délky pracovní doby.⁴⁶ O tom, že tato otázka nebyla ani nyní jednoznačná a i po přijetí osnovy v říšské radě se vyskytly rozdílné názory — při projednávání osnovy v poslanecké sněmovně Jan Chlumecký hrozil, že bez dvanáctihodinové pracovní doby přijde větší část rakouského textilního průmyslu na mizinu — svědčí i velmi zřetelné váhání poté, co předlohy přijala dolní komora. Zákon byl sankcionován teprve 8. března 1885 a vstoupil v platnost pod číslem 22 ř. z.⁴⁷

Touto novelou se nahrazoval VI. odstavec ž. ř. z roku 1859 a dodatek o dělnických knížkách. Dělnická novela ž. ř. upravovala zejména novým způsobem pracovní dobu mladistvých a žen a v § 96 a poprvé stanovovala maximální délku denní pracovní doby dospělých dělníků, ale pouze v továrních podnicích. Denní pracovní doba zde neměla činit více než jedenáct

⁴⁴ Srov. SPAH 1879—1885, str. 12866—12889.

⁴⁵ Srov. A. Schäffle, *Die Quintessenz des Sozialismus*. Gotha 1874.

⁴⁶ Srov. L. Brügel, *Soziale Gesetzgebung*, str. 137—141.

⁴⁷ Srov. F. Seltsam — E. Posselt, *Die österreichische Gewerbe-Ordnung*. 2. vyd. Wien 1885, str. 206 n.; E. Pfersche, *Das gewerbliche Arbeitsverhältnis nach österreichischem Rechte*. Wien 1892; F. Seltsam, *Die Rechte und Pflichten der gewerblichen Hilfsarbeiter (Lehrlinge, Gesellen und Fabriksarbeiter) nach den Bestimmungen der Gewerbeordnung*. 2. vyd. Wien 1885; F. X. Veselý, *Dělnictvo, jeho práva a povinnosti*. Praha 1896; E. Mischler, *Arbeiterschutz*. ÖSW I., str. 206—228 (zde i přehled literatury). Velmi dobrý přehled dělnického zákonodárství podává také H. Herz, *Der gegenwärtige Stand und die Wirksamkeit der Arbeiterschutzgesetzgebung in Oesterreich*. Leipzig—Wien 1898.

hodin bez započítání pracovních přestávek. Délka pracovní doby v řemeslné výrobě a pochopitelně i v zemědělství však zůstala i nadále bez omezení.

Novelizací ž. ř. z roku 1885 byly vydány základní předpisy určující poměr mezi zaměstnavatelem a dělníkem, na jejichž dodržování měla dbát živnostenská inspekce, zřízená zákonem z roku 1883. Po formální stránce byla novela velkým pokrokem a zejména v otázce stanovení maximální pracovní doby dospělých dělníků se dostalo rakouské sociální zákonodárství na přední místo v Evropě hned po boku Švýcarska. Ve skutečnosti však bylo nejenom toto, ale i ostatní ustanovení dělnického ochranného zákonodárství velmi často obcházeno. Vinu na tom měla zejména nedostatečnost zákona o živnostenské inspekci, které nebyla dána výkonná pravomoc, dále potom velmi řídká síť živnostenských inspektorů a jejich slabé personální obsazení. Tato síť se zdokonalila teprve v období předmnichovské republiky, ani tehdy však nebyly nedostatky této instituce odstraněny.⁴⁸

Z ostatních návrhů na úpravu ochranného dělnického zákonodárství, které byly říšské radě předloženy ještě před projednáním novely ž. ř., zaslouží pozornost dvě předlohy z roku 1883.

První návrh předložili němečtí nacionální poslanci Schönerer a Fürnkranz, kteří žádali v podstatě totéž co uzákoňovala dělnická novela, navíc však chtěli vytvoření zvláštního ministerstva práce, které by dohlíželo na poměry dělníků,⁴⁹ zřízení dělnických komor a zdůrazňovali nutnost mezinárodního továrního zákonodárství. Schönererův projev na říšské radě, ve kterém zdůvodňoval svůj návrh, je velmi pozoruhodný tím, že se v něm rovněž poukazuje na akutní nebezpečí hrozící společnosti ze strany dělnictva. Takovéto projevy byly u liberálů totiž velmi řídké a liberálové naopak napadali vládu, že neustálým zdůrazňováním a zveličováním tohoto nebezpečí vytváří atmosféru pro svoji reakční politiku. Schönerer vystoupil s myšlenkou, že státní moc, parlament, jsou povolány k tomu, aby provedly vhodnými prostředky cestou zákonných opatření změny v současném rozdělení majetku a příjmů. Čím déle bude s tímto opatřením váháno, tím blíže bude násilné řešení těchto otázek. Naší povinností však je, jak řekl Schönerer, řešení sociální otázky pokojnou cestou. Přikročme proto rychle k řešení těchto úkolů, vyzýval dále, a nečekejme, až bude pozdě a až se snad dělníci sami pustí do odpovědi na tuto otázku, neboť potom by mohl snadno vzniknout ukrutný a ničivý boj, jaký ještě v Evropě dosud nikdy nebyl vybojován.

⁴⁸ K činnosti živnostenské inspekce za Rakouska srov. *Berichte der Gewerbe-Inspectoren über ihr Amtsthätigkeit*, obsahující zprávy od roku 1884.

⁴⁹ Srov. *Verhandlungen des AH*, IX. Session, příl. 619. Schönerer při zdůvodňování svého návrhu řekl: „... Wenn man bedenkt, dass den Arbeitern seit Jahrzehnten immer wieder viel versprochen wurde und wenn man weiss, dass diese Versprechungen bisher nicht eingehalten worden sind, so muss man wohl zu der Ansicht kommen, dass durch Schaffung eines eigenen Arbeitsministeriums es am ehesten noch möglich sein wird, zu mehr und ganz entsprechenden Massnahmen in Bezug auf den Schutz der Arbeit und der Arbeiter zu schreiten. Ein solches Arbeitsministerium hätte aber vor allem anderen die Aufgabe, die vorhandene Arbeitskraft, ihre Verwendung und Verwertung, sowie ihr Verhältnis zum Kapital genau festzustellen, wodurch am besten verlässliche Anhaltspunkte für die ausgleichende Gerechtigkeit des Staates gewonnen werden würde.“ Viz SPAH 1879–1885, str. 8925–8930.

Tento projev, který se zdůrazňováním nebezpečí sociální revoluce nijak nelišil od stanoviska konzervativců Taaffa, Biliňského, Liechtensteina a dalších, byl přijat velmi kladně krajní levicí. Návrh však byl přikázán živnostenskému výboru, kde uvízl.

Týž den projednávala říšská rada v prvním čtení návrh dr. Fuchse na vydání zákona, kterým by se stanovil a státně kontroloval sváteční a nedělní klid v živnostenských velkých i malých podnicích. Při projednávání se vyslytly hlasy, které žádaly podobnou úpravu i v ostatních odvětvích, zejména v zemědělství. Návrh stihl stejný osud jako návrh Schönererův.

Provedení dalších sociálních reforem, a to zejména zavedení úrazového a nemocenského pojištění, se stalo prací nové říšské rady zvolené v roce 1885, jejíž zasedání trvalo do roku 1890. Této říšské radě byly znovu předloženy osnovy, které nestačila projednat říšská rada v zasedání v letech 1879–1885. Byly to jednak předlohy o obou již zmíněných druzích dělnického pojištění a z druhého pólu návrh protisocialistického zákona, který Taaffe předložil říšské radě přípisem ze 7. ledna 1885, a zákon o zacházení s výbušninami předložený téhož dne. Říšská rada ještě stačila zvolit výbor k pojednání obou těchto předloh, do konce března, kdy se rozešla, však v této věci nebylo více uděláno.⁵⁰

Nejdříve nejdůležitější časové údaje. První čtení obou osnov o dělnickém pojištění proběhlo v říšské radě 4. února 1886. Obě předlohy byly bez diskuse přikázány živnostenskému výboru. Zprávu tohoto výboru o osnově zákona o úrazovém pojištění projednávala říšská rada ve dnech 20. května až 2. června 1886 v devíti zasedáních a 5. června přijala osnovu ve třetím čtení. Po zásazích provedených druhou komorou ji poslanecká sněmovna znovu přijala ve třetím čtení 26. října 1887. Sankci dostal tento zákon 28. prosince 1887 a vyhlášen byl pod číslem 1 ř. z. z roku 1888. Působnost tohoto zákona započala dnem 1. dubna 1888. Zprávu živnostenského výboru o osnově zákona o nemocenském pojištění projednávala říšská rada ve dnech 8. února až 24. března 1887 ve 13 zasedáních a 29. března přijala osnovu ve třetím čtení. Po změnách, které v zákoně provedla panská sněmovna, jej poslanecká sněmovna projednávala znovu 28. října 1887 a týž den jej přijala i ve třetím čtení. Sankcionován byl tento zákon dne 30. března 1888 a vyhlášen pod číslem 33 ř. z. z roku 1888. Jeho působnost započala dnem 1. srpna 1889. Předtím bylo vydáno 14. května 1888 nařízení ministerstva vnitra o organizačních plánech pro zřízení okresních nemocenských pokladen z 20. října 1888 o vzorových stanovách těchto pokladen.⁵¹ Ještě než nemocenské pojištění vstoupilo v život, došlo ke změně původního zákona zákonem ze 4. dubna 1889 č. 39 ř. z.

Předlohu protisocialistického zákona projednávala říšská rada ve dnech 5. až 9. června 1886 ve čtyřech zasedáních a ve třetím čtení ji přijala 10. června. Zákon byl vyhlášen pod číslem 98 ř. z. z roku 1886.

Říšská rada tak v rozmezí zhruba desíti měsíců přijala tři základní normy, v nichž se zračil poměr rakouské vlády a buržoazie k socialistickému dělnickému hnutí a názor na řešení sociální otázky.

⁵⁰ Srov. SPAH 1879–1885, str. 13421, 13488, 13526.

⁵¹ Srov. A. Menzel, *Die Arbeiterversicherung nach österreichischem Rechte*. Leipzig 1893, str. 37.

Při projednávání všech tří osnov se znovu výrazně projevil totéž, co při projednávání novely ž. ř. a některých dalších sociálně reformních předloh, že totiž hlavní hnací silou sociálních reforem je strach před socialistickým dělnickým hnutím, resp. před jeho radikálnější částí. Buržoazie si totiž začala uvědomovat, že už není možno odsuzovat celé socialistické dělnické hnutí. Již 14. února 1884 při jednání o mimořádných opatřeních vlády ve Vídni a v okolí prohlásil poslanec Fürnkranz, že socialismus a socialisté jsou stranou, která má nejúplnějši právo na existenci, stejně jako klerikalismus, liberalismus a feudalismus, a takovou stranu není možno výjimečnými opatřeními odstranit ze světa.⁵² Začala proto v socialistickém hnutí diferencovat a zaměřovat se zejména proti jeho radikálnímu křídlu a proti anarchismu. V tomto směru je velmi závažná diskuse na říšské radě při projednávání protisocialistického zákona a změny provedené poslaneckou sněmovnou v původním vládním návrhu.

Říšská rada si naléhavost řešení těchto otázek uvědomovala. Projevovalo se to v rozsáhlé diskusi o vládní předloze, při čemž byl dvakrát odmítnut návrh na její ukončení, což jinak bývalo v tomto shromáždění velmi řídkým zjevem. Převaha názoru, že s existencí socialismu je nutno se smířit a je nutno bojovat jenom s jeho radikálním směrem, se potom projevila v přijetí návrhu liberála Neuwirtha, aby zákon byl zaměřen nikoliv proti „socialistickým“, nýbrž proti „anarchistickým, na násilný převrat existujícího státního nebo společenského pořádku zaměřeným snahám“. Předtím ve výboru byl tento návrh odmítnut, v plénu však původní znění zákona narazilo na tak silný odpor, že i zpravodaj výboru souhlasil s touto změnou a říšská rada ji také schválila.⁵³

Dr. Grégr při projednávání osnovy zdůraznil nutnost zavedení starobního pojištění a prohlásil, že socialismus je vlastně boj proti hladu a bídě, boj nových idejí proti zpuchřelému společenskému pořádku „a nic se neukázalo bezpečnosti státu od té doby tak nebezpečné a škodlivé, jako když v boj myšlenek a idejí zasahovala neohrabaná ruka policie“. Socialismus je volání lidu po chlebu a podle Grégra se mu odpovídá vězením a žalářem. Dejte lidu chléb a zase chléb a zasadili jste anarchismu takovou zábranu, jako kdybyste chtěli postavit za každého občana jednoho policejního strážníka, řekl dále Grégr, který také za základ skutečné sociální reformy označil všeobecné hlasovací právo.⁵⁴

V podobném tónu mluvil i liberál dr. Jaques, který se však na rozdíl od Grégra domníval, že všeobecné hlasovací právo je otázkou vzdálené budoucnosti a žádal proto zaručení volebního práva dělnictvu zřízením dělnických komor. Společně s Grégrem požadoval zavedení starobního a invalidního pojištění. Kromě toho chtěl, aby se vzala v úvahu otázka, jak dalece je možné zavést pojištění dělníků pro případ vážnutí odbytu a krizí, tj. pojištění v nezaměstnanosti.⁵⁵

Mnohem větší možnosti pro zaujetí stanoviska k dělnické otázce posky-

⁵² Srov. SPAH 1879–1885, str. 11509–11545.

⁵³ Srov. SPAH 1886, str. 2931–2953, 2963–2970.

⁵⁴ Srov. SPAH 1886, str. 2880–2890. Dále K. Malý, *Policejní a soudní perzekuce dělnické třídy*, str. 221.

⁵⁵ Srov. SPAH 1886, str. 2963–2970.

tovaly velmi rozsáhlé diskuse na říšské radě při projednávání obou druhů dělnického pojištění. Průběh jednání a obsah vystoupení jednotlivých řečníků není nutno uvádět, poněvadž tyto otázky jsou z dosavadní literatury známy,⁵⁶ je proto možno se zaměřit na základní tendence.

Obě osnovy o dělnickém pojištění přišly z živnostenského výboru do pléna ve změněné podobě, než jak je předložila vláda.

Vládní předloha zákona o úrazovém pojištění zaváděla obligatorní pojištění pro případ úrazu v podnicích vykazujících zvláštní nebezpečí, tj. v továrnách a dolech, v závodech, v nichž bylo zvláštní nebezpečí pádu (v lomech a na stavbách) a v závodech používajících motory uváděné v pohyb mechanickou nebo zvířecí silou. Příspěvky na pojištění měli platit zaměstnavatelé a dělníci, dělníci však jenom v případě, když jejich mzda činila alespoň jeden zlatý denně. Jejich příspěvek měl činit 25 0/0, 75 0/0 měli nést zaměstnavatelé. Pojištění měly provádět dělnické úrazové pojišťovny. Jejich územní obvod se měl krýt s územním obvodem OŽK. Představenstvo pojišťovny měli tvořit po jedné třetině zástupci podnikatelů, pojištěnců a osoby jmenované vládou. Důchod měl činit v případě 100 0/0 výdělečné neschopnosti 60 0/0 skutečného výdělku v době před úrazem, při menší výdělečné ztrátě měl být přiměřeně nižší.

Živnostenský výbor již při projednávání první osnovy z roku 1883 provedl určité změny. Za podklad úrazových pojišťoven vzal vždy celé země popř. několik menších zemí a dělnický příspěvek snížil z 25 na 10 0/0.⁵⁷

Nemocenské pojištění se podle vládní předlohy mělo vztahovat na všechno dělnictvo zaměstnané v živnostenských závodech nebo v závodech po živnostensku provozovaných. Původní osnova dávala ministerstvu vnitra právo, aby podrobilo pojistné povinnosti i zemědělské dělnictvo, a to buď v jednotlivých zemích anebo v jednotlivých částech zemí. Mělo se tak stát po vyslyšení příslušného zemského výboru a zemědělské rady anebo kde jí nebylo, zemědělských spolků. Důvodová zpráva říkala, že zemědělské dělnictvo nemocenské pojištění tolik nepotřebuje, poněvadž se o ně v případě onemocnění starají zaměstnavatelé. Nemocenská podpora měla být vyplácena od třetího dne nemoci po dobu aspoň 13 týdnů a šestinedělkám alespoň tři týdny po porodu. Měla se rovnat padesáti procentům obvyklé denní mzdy. Pojištění měly provádět okresní, závodní, stavební, společenstevní a spolkové nemocenské pokladny. O sporech mezi pokladnami a členy měly rozhodovat politické úřady.⁵⁸

Znění osnovy předložené říšské radě po projednání v jejím živnostenském výboru bylo v mnohém směru pro dělnictvo příznivější. Nemocenská podpora byla rozšířena ze 13 na 20 týdnů a zvýšena na 60 0/0 v místě obvyklé denní mzdy. Měla být také vyplácena hned od prvního a nikoli až od třetího dne nemoci a šestinedělkám po dobu čtyř týdnů po porodu. Spory mezi pokladnami a členy měly být přikázány rozhodčím soudům. Možnost pojištění zemědělského dělnictva však byla značně ztížena.

⁵⁶ Srov. L. Winter, *Politika sociální*. In: Česká politika. Díl IV. Praha 1911, str. 942 n. (nemocenské pojištění) a 959 n. (úrazové pojištění); L. Brügel, *Soziale Gesetzgebung*. Nejnověji se úrazovým pojištěním zabývá J. Bičovský, *Počátky právního zajištění dělníků proti následkům pracovních úrazů*. PHS 13, 1967, str. 105–121.

⁵⁷ Srov. *Verhandlungen des AH*, IX. Session, příl. 1091.

⁵⁸ Srov. *Verhandlungen des AH*, IX. Session, příl. 1052.

Ministři vnitra mělo být dáno právo podrobit je nemocenskému pojištění pouze po vyžádání dobrého zdání příslušného zemského sněmu.⁵⁹

Důvody těchto změn směřujících vesměs ve prospěch dělnictva — s výjimkou zemědělského proletariátu — byly nasnadě a projevíly se zřetelně v diskusi o obou předlohách. Poslanec Adámek o tom řekl: „Nebezpečné kvasící hnutí, které se stále více zmocňuje dělnické třídy, nemůže ani pouhými slovy a sliby ani nejostřejšími opatřeními policejními býti ani zadrženo, ani utlumeno. Tato lavina nemůže býti zadržena bajonety, když řítí se do hlubin, vše ničí — ona může roztáti a roztaje pouze na slunci pozitivních sociálních oprav.“⁶⁰

Zpravodaj o osnově zákona o nemocenském pojištění rytíř dr. Biliński a rytíř Chamiec poukazovali opět na zákazonosná mračna, kterými je zahalen společenský obzor, hrozili se nesporného rozšířování a patrného zesílení revolučního socialismu, který chce zbořit pilíře sociální stavby. Schvalovali represálie proti tomuto hnutí, ale musili uznat, že jimi se již nemůže udržet sociální mír, parlament prý se proto musí snažit mírnou cestou dělnictvu pomoci, aby se společnost vyvarovala nebezpečí, které hrozí celé národní kultuře, „naší civilizované společnosti a tím také celé organizaci státní“.⁶¹ Zlepšení postavení dělnické třídy spočívalo podle zpravodaje většiny dr. Biliňského v tom, „když milióny občanů, kteří jsou bez jmění, bez kapitálu a kteří vydělávají jenom svou fyzickou prací pouze to nejnutmější a nemají buď žádné nebo jenom nepatrné úspory dostanou zákonem jistotu, že v případě nemoci nebudou odkázáni ani oni ani jejich rodiny na žebráckou hůl“.⁶²

Zabezpečení dělnictva v případě nemoci a úrazu chtěla většina říšské rady provést na úkor průmyslové buržoazie. Projednávání obou osnov bylo v podstatě velkým střetnutím mezi zemědělskou buržoazií, v níž hráli rozhodující slovo velkostatkáři, a drobnými řemeslnými výrobci na jedné a průmyslovou buržoazií zastupovanou německými liberály na druhé straně.

Velkostatkáři zásadně odmítali jakékoliv zatížení zemědělských výrobců a nechtěli proto připustit, aby oba druhy dělnického pojištění byly rozšířeny i na zemědělský proletariát. Vycházeli přitom rovněž ze současného stupně uvědomění venkovského dělnictva, který byl velmi nízký, takže se nemusili obávat rozsáhlejšího pronikání socialismu do jeho řad. Otevřeně to řekl poslanec Bromovský, který při líčení jak se o úrazovém pojištění smýšlelo v živnostenském výboru konstatoval: „Celkem mělo se za to, že jde tu o klidné usedlé obyvatelstvo a sama vláda myslila, že zemědělské dělnictvo neprovozuje nebezpečného socialismu a že jeho požadavky ještě včas mohou být ukojeny, až po zkušenostech, jichž nabudeme

⁵⁹ Srov. *Verhandlungen des AH*, X. Session, příl. 185.

⁶⁰ Viz L. Winter, *Sociální politika*, str. 965. Dne 21. května Adámek mj. řekl: „... Allgemein ist die Überzeugung, dass die aus der materiellen Unsicherheit, aus der Hilfs- und Hoffnungslosigkeit der lediglich auf die Verwertung ihrer persönlichen Arbeitskraft angewesenen Lohnarbeiter resultierenden Gefahren der zunehmenden sozialen Bewegung durch die rationelle Arbeiterversicherung beschworen werden können und beschworen werden müssen.“ SPAH 1885–1888, str. 2520–2545.

⁶¹ Srov. SPAH 1886–1887, str. 4088–4096, 4101–4123.

⁶² Viz SPAH 1886–1887, str. 4088–4096.

s tímto zákonem“.⁶³ Na nátlak velkostatkářů se na toto stanovisko postavila celá pravice. Karel Adámek, který ještě v roce 1885 dokazoval na prostou nutnost pojištění zemědělského dělnictva,⁶⁴ vystoupil 11. února 1887 na říšské radě s opačným názorem a dokazoval, že tato otázka je již částečně řešena čeledními řády a částečně se o ní na zemských sněmech jedná.⁶⁵ Pravici se rovněž podařilo ubránit před zatížením úrazovým pojištěním řemeslnou výrobu. Zpravodaj většiny o této osnově kníže Lichtenstein to zdůvodňoval „prekérní situací“ řemesla a toto stanovisko bylo obhájeno, přestože liberálové dokazovali, že právě řemeslničtí pomocníci jsou „tím materiálem, ze kterého se rekrutuje anarchismus“.⁶⁶

Němečtí liberálové dobře viděli, že ostří obou zákonů je namířeno především proti nim jakožto zástupcům továrního průmyslu a přešli do ostrého protiútoky. Na jedné straně věděli, že průmysl není možno před tímto zatížením uchránit a šli ve svých návrzích ještě dále než pravice. Viděli jsme to již při vystoupení liberála Neuwirtha v roce 1883 kdy žádal, aby veškeré náklady spojené s úrazovým pojištěním nesli zaměstnavatelé. Na druhé straně však žádali totéž zatížení i pro zemědělství a řemesla. Zpravodaj menšiny Neuwirth 27. května 1886 zrekapituloval sociální zákonodárství, které začalo živnostenskými, podle něho však továrními inspektory, poněvadž prý s živnostníky nemají bohužel co dělat, nezavedlo však zemědělské inspektory, dále byl stanoven normální pracovní den, ale opět jenom pro tovární dělníky, při čemž nebylo třeba dokazovat, že tento zákon by byl nutný i pro malé živnosti a pro zemědělství. Nyní mělo být zavedeno úrazové pojištění rovněž jenom pro tovární dělníky, liberálové však dokazovali na základě statistických údajů, že právě v zemědělství je poměrně více úrazů se smrtelnými následky než v průmyslu.⁶⁷

Svým návrhem na rozšíření úrazového pojištění na veškeré dělnictvo vhaněli liberálové většinu říšské rady do úzkých, takže konzervativní poslanci se musili uchýlovat k prostoduchým argumentům — poslanec Rogl např. za posměchu levice prohlásil, že když při zemědělské práci dojde k úrazům, je to vždy zaviněno neopatrností nebo bezmyšlenkovitostí dělníka.⁶⁸

Liberálové navrhli přijetí rezoluce vyzývající vládu, aby předložila osnovu zákona rozšiřujícího pojistnou povinnost na malé živnosti a na zemědělství. Konzervativní většina se ubránila poukazem na to, že otázky zemědělství patří do kompetence zemského zákonodárství. Jediným úspěchem tak bylo přijetí rezoluce, aby vláda předložila osnovu zákona o rozšíření úrazového pojištění na železniční, mořskou a vnitrozemskou dopravu.⁶⁹

⁶³ Viz SPAH 1885–1886, str. 2496–2505.

⁶⁴ Bylo to 4. června 1885 na valné hromadě pardubického hospodářského spolku v Přelouči. Přednáška vyšla v HL 10, 1884/5, str. 217 n. (*O pojistlování dělníků zemědělských*). Knižně byla vydána pod tímž názvem v Chrudimí v roce 1885.

⁶⁵ Srov. SPAH 1886–1887, str. 4127–4156.

⁶⁶ Srov. SPAH 1885–1886, str. 2701–2727.

⁶⁷ Srov. SPAH 1885–1886, str. 2637–2672.

⁶⁸ Srov. SPAH 1885–1886, str. 2639–2672.

⁶⁹ Srov. SPAH 1885–1886, str. 2701–2727.

Podobně postupovali liberálové i při projednávání osnovy nemocenského pojištění. Zpravodaj liberální menšiny velkostatkářský poslanec dr. Baernreither však 15. února 1887 najednou k všeobecnému překvapení prohlásil, že se přesvědčil o neproveditelnosti spojení nemocenského pojištění zemědělského dělnictva s dělnictvem průmyslovým. Konstatoval, že nemocenské pojištění zemědělského a lesního dělnictva bude zcela nemožné, když se nevypořádá principiálně s existujícími chudinskými zákony. Chudinské zákony mají prý již na zřeteli pojištění nemocných chudých v zemi a do této kategorie spadají většinou zemědělstí dělníci, kteří poněvadž jsou většinou bez prostředků musí být v případě nemoci považováni za chudé. Navrhl proto, aby v § 3 bylo stanoveno, že nemocenské pojištění zemědělských a lesních dělníků a úředníků bude upraveno zvláštním zákonem. V tomto smyslu navrhl rovněž rezoluci – vláda měla být vyzvána k předložení zákona, jímž by se povinné nemocenské pojištění rozšiřovalo na všechny dělníky, zejména v zemědělství a lesnictví.⁷⁰ Příslušník pravice dr. Kaizl však předložil 21. února 1887 návrh, aby v § 3 bylo stanoveno, že nemocenské pojištění zemědělských a lesních dělníků bude upraveno zvláštními zemskými zákony a tento návrh také říšská rada přijala.⁷¹

V případě úrazového pojištění se stanoviska obou stran různila ještě v dalších bodech. Menšina živnostenského výboru představovaná liberály trvala na svém stanovisku z roku 1883, aby příspěvky patlily pouze zaměstnavatelé. Vycházela z toho, že – jak prohlásil poslanec Prade – velké mase dělníků stačí mzda pouze ke krytí nejnnutnějších životních potřeb a nutnost platit část příspěvku na úrazové pojištění by zhoršila jejich sociální postavení. Pravice naopak žádala přispívání dělníků, aby prý dělníci podle Karla Adámka nevyciferovali z úrazového důchodu příchuť almužny a také proto, aby jim byl zajištěn podíl na správě úrazových pojišťoven. Stanovisko pravice však bylo přijato jenom velmi těsně 133 proti 122 hlasům.⁷² Levice měla také jiný názor na organizaci pojištění. Spor o teritoriální organizaci úrazového pojištění nebo o jeho vybudování na podkladě oborovém byl rovněž vyřešen ve prospěch pravice. Levice argumentovala tím, že je spravedlivé, aby každý obor nesl sám náklady svého pojištění a tím i následky své nebezpečnosti. Žádný obor by tak nemusil přispívat na obor jiný. Liberálové se při tom odvolávali na organizaci úrazového pojištění v Německu. Pro pravici však byla organizace pojištění státoprávní otázkou politické důležitosti a proto prosadila zřizování zemských úrazových pojišťoven.

V osnově přijaté poslaneckou sněmovnou provedla paňská sněmovna některé změny, a to kupodivu většinou ve prospěch dělnictva. Výbor paňské sněmovny ve zprávě o osnově uznával, že rozsah úrazového pojištění obsažený v osnově naprosto nestačí a vyslovil naději, že ministerstvo vnitra je záhy jistě rozšíří i na menší závody spojené s větším nebezpečím a že se postará co nejdříve o náležité pojištění zemědělského dělnictva.⁷³ Poslanecká sněmovna 26. října 1887 při novém projednávání

⁷² Srov. SPAH 1885–1886, str. 2825–2856.

⁷⁰ Srov. SPAH 1886–1887, str. 4173–4196.

⁷¹ Srov. SPAH 1886–1887, str. 4219–4226.

⁷³ Podrobněji srov. L. Winter, *Politika sociální*, str. 968 n.

osnovy některé z těchto změn přijala. Ostatní, které původní osnovu zhoršovaly (panská sněmovna např. chtěla, aby dělníci s platem vyšším než jeden zlatý denně platili 25 % a odstatní dělníci honorováni v hotovosti 10 % příspěvků), však zamítla a trvala na původním znění.⁷⁴

V případě nemocenského pojištění byla dalším ze sporných bodů rovněž otázka jeho organizace. Liberálové se vyslovovali zejména proti okresním nemocenským pokladnám a poukazovali na zkušenosti z Německa, kde existovaly místní a obecní pokladny, zejména však prosazovali pokladny závodní (Neuwirth). V tomto ohledu bylo mnohem progresivnější stanovisko pravice. Její část, zejména mladočeši, ústy Karla Adámka naopak ostře vystupovali proti závodním pokladnám. Poukazovali na špatné zkušenosti, jaké s nimi dělníci mají. Jakákoliv opozice dělníků proti zaměstnavateli byla nemožná, poněvadž oponující dělníci mohli být kdykoliv propuštěni z práce a tím zbaveni členství v pokladně. Uváděli stanovisko sjezdu svazků dělnických nemocenských a invalidních podpůrných spolků v Linci v červnu 1886, který zaujal proti nim rozhodný postoj, a poukazovali na rezoluci vídeňského shromáždění delegátů těchto spolků z 25. dubna 1886, která jednohlasně požadovala, aby závodní a stavební nemocenské pokladny tak těžce poškozující dělnickou třídu bezpodmínečně nebyly povoleny. Adámek dokazoval, že tyto pokladny nejenom neodstraňují třídní rozpory mezi dělníky a zaměstnavateli, nýbrž je naopak zvětšují a zostrují a za nejlepší řešení označoval okresní nemocenské pokladny, pro něž se také vyslovovalo dobrozdání OŽK v Praze.⁷⁵

Jako obhájce jednotné nemocenské pokladny vystoupil dr. Kronawetter, který na základě peticí živnostenských společenstev dokazoval, že tato společenstva nestojí o provádění nemocenského pojištění a byla by ráda, kdyby toto břímě z nich bylo snato. Proti tomu vystoupil zpravodaj dr. Biliński s argumentem, že nemocenská pokladna musí mít malý obvod, aby se mohla ubránit simulaci. Kdyby se zřídily velké pokladny, ohrozila prý by se jejich existence.⁷⁶ Společným úsilím vlády, části pravice a liberálů se podařilo závodní a společenstevní pokladny ponechat vedle okresních nemocenských pokladen.

Kromě zákona přijala říšská rada i dvě rezoluce. První z nich směřovala ke sjednocení úrazového a nemocenského pojištění. Vláda se v ní totiž vyzývala, aby předložila návrh na zřízení pojišťovacího úřadu, kterému by podléhaly všechny úrazové a nemocenské pojišťovny. Druhá rezoluce vycházela z toho, že dělnické spolky zřízené k materiálním a duševním úkolům na základě svépomoci nemohou existovat ani na základě spolkového zákona z roku 1867 nebo zákona o výdělečných a hospodářských společnostech z roku 1873, ani v rámci spolkového zákona z 26. listopadu 1852 č. 253 ř. z., a vyzývala vládu, aby předložila návrh zákona o pomocných pokladnách.⁷⁷

Panská sněmovna změnila ustanovení o pojištění zemědělského dělnictva. Uznávala nutnost, aby zemědělské dělnictvo bylo pojištěno pro případ

⁷⁴ Srov. SPAH 1886–1887, str. 6478–6498.

⁷⁵ Srov. SPAH 1886–1887, str. 4569–4594.

⁷⁶ Srov. L. Winter, *Politika sociální*, str. 945–947.

⁷⁷ Srov. SPAH 1886–1887, str. 4844–4875.

nemoci, a to co nejrychleji. Na otázku, kdo má toto pojištění provést, však odpověď nedávala. Poněvadž však cítila, že pojištění zemědělského dělnictva je oddalováno do nekonečna, připouštěla nově upravená osnova dobrovolné pojištění zemědělského dělnictva i osob zaměstnaných v domácím průmyslu.⁷⁸

Při opětovném projednávání osnova v poslanecké sněmovně projevila sněmovna s většinou změn souhlas, svoje stanovisko k pojištění zemědělského dělnictva však nezměnila. Znění § 3 bylo sice nově upraveno na návrh poslance Czaykowského odmítnuvšího výtku levice, že sami autonomisté nevěří tomu, že zemské sněmy tuto otázku nejlépe rozřeší, ale opět proti zájmům zemědělského proletariátu, na něž se pojištění nemělo vztahovat. Toto stanovisko přijala dolní sněmovna při hlasování podle jmen 130 ku 118 hlasům.⁷⁹

To, že obavy liberálů před neochotou zemských sněmů vyřešit tuto otázku nebyly liché, dokázal další vývoj. Některé ZS se sice nemocenským pojištěním zemědělského dělnictva nebo čeledi zabývaly, avšak s velmi nepatrnými výsledky.

Na českém ZS podal již 8. ledna 1887 mladočech dr. Herold návrh, aby ZV bylo přikázáno zabývat se otázkou zaopatření hospodářské čeledi pro případ nemoci a stáří. ZV si měl zjednat dobrozdání od vlády, znalců, okresních zastupitelstev a hospodářských spolků a podat ZS příslušný návrh.⁸⁰

Při zdůvodnění svého návrhu 14. ledna 1887 dr. Herold konstatoval, že zemědělské dělnictvo „nemá dostatečné organizace“, je roztroušeno a jeho poměr k hospodáři je patriarchální, varoval však před ignorováním poměrů zemědělského dělnictva proto, že „nic není nebezpečnějšího pro sociální poměry vůbec, jako nějaké forsírované, převratné, anarchické hnutí, které by souviselo s agrární otázkou, jako s agrárním socialismem vůbec“ a dospěl k mínění, že stávka zemědělských dělníků v době žní „měla by za následek katastrofu“. Dále vycházel z toho, že v Rakousku je čtyři milióny zemědělských dělníků a mezi ně se počítá na 350 000 čeledi, tj. onoho zemědělského dělnictva, které je k hospodáři v čeledním svazku. Hospodáři je však zatěžko pečovat v případě nemoci o svého čeledína (podle jednotlivých zemských čeledních řádů musil totiž zaměstnavatel v případě onemocnění příslušníka čeledi pečovat o něho po dobu čtyř týdnů, po této době ho mohl propustit a čeledin připadal chudinské péči) a této povinnosti nelze často vyhovět pro nedostatek zdravotních institucí apod. Herold sice nepodal podrobný návrh, jak sám uvedl pro nedostatek statistického materiálu, domníval se však, že výbory a orgány povolanými k vyřešení této otázky by měly být: a) nemocenské pokladny pro čeledi samu, b) pojištění dělníků pro případ nemoci a stáří, c) organizace chorobinců a invalidních domů a d) reforma domovského a chudinského práva. Odvolával se přitom na pokladny pro nemocnou čeleď, které byly zavedeny v roce 1883 v Berlíně a z Rakouska ve Vídni a ve Štýrském Hradci. Rovněž v Praze vešla takováto pokladna v život od 1. října 1886. Otázky,

⁷⁸ Srov. L. Winter, *Politika sociální*, str. 946–947.

⁷⁹ Srov. SPAH 1886–1887, str. 6523–6534.

⁸⁰ Srov. SZZSČ 1886, str. 286.

zda zavést nucené nebo dobrovolné přispívání zaměstnavatelů apod. ponechával otevřený.⁸¹

Zemědělská komise, které byl návrh přikázán, se ztotožnila zprávou dr. Bráfa s navrhovatelem, upozornila však na obtíže, které budou s touto úpravou spojeny. Domnívala se však, že by bylo třeba zároveň prozkoumat, zda by se nedoporučovalo zaopatření veškerého zemědělského dělnictva pro případ nemoci, úrazu a stáří, a upozornila na starší rezoluci českého ZS, která byla v tomto smyslu přijata, na kterou však vláda nereagovala.⁸²

Je sice pozoruhodné, že z českého ZS vyšel podnět k zavedení nemocenského, úrazového a starobního pojištění zemědělského dělnictva ještě dříve, než říšská rada přijala zákony o úrazovém a nemocenském pojištění továrního proletariátu, praktický výsledek však tento návrh neměl žádný. Došlo tedy na obavy liberálů, kteří na říšské radě v souvislosti s projednáváním zákona o nemocenském pojištění ústy dr. Baernreithera varovali před tím, aby tato materie byla roztržena na sedmáct zemských sněmů.⁸³

Hlavním důvodem proč pojištění zemědělského dělnictva nebylo provedeno bude skutečnost, že toto dělnictvo stále nebylo oním nebezpečím jako průmyslový proletariát, proniknutý již zcela myšlenkami socialismu. Dále potom zde hrály roli nízké výnosy zemědělské výroby, stupňované hlubokou agrární krizí v 80. letech. Argumentem pro zavedení nemocenského pojištění zemědělského dělnictva byl jeho nedostatek, který se na venkově začínal projevovat. Nedostatek venkovského dělnictva byl typický i pro Německo, a to přestože tam byl i tento proletariát nemocensky pojištěn. V Rakousku, kde rozdíl mezi postavením průmyslového a zemědělského dělníka byl ještě hlubší, se tento nedostatek umocňoval. Dostatečný počet zemědělských dělníků od této doby pozorujeme pouze v nejzaostalejších a nejhudších oblastech. Z českých zemí to byly prakticky pouze jižní Čechy, kde se mluvilo dokonce o přebytku zemědělských dělníků⁸⁴ a chudé horské oblasti.

Z těchto důvodů se v literatuře ještě před podáním Heroldova návrhu vyskytovala celá řada prací mluvících o nutnosti nemocenského pojištění zemědělských dělníků, zdůvodňujících ji právě odlivem pracovních sil do průmyslových závodů, v nichž budou pojištěny,⁸⁵ a poukazujících na to, že

⁸¹ Srov. SZZSČ 1886, str. 334–340.

⁸² Srov. SZZSČ 1886, str. 705.

⁸³ Srov. L. Winter, *Politika sociální*, str. 945. Liberál Neuwirth v té souvislosti prohlásil, že je zvědav, který ze sedmácti zemských sněmů bude první, jenž tu práci provede.

⁸⁴ Srov. A. Červený, *Hospodářské poměry jižních Čech*. Praha 1881, str. 67–70.

⁸⁵ K. Adámek (*O pojišťování dělníků zemědělských*, Chrudim 1885) o tom říká: „Jakmile bude dělnictvo průmyslové proti nemocen a úrazům pojištěno, musí (podtrž. v orig.) býti také dělnictvo zemědělské, a sice netoliko v zájmu vlastním, ale také v zájmu zemědělství vůbec (podtrž. v orig.) pojištěno.“ Na říšské radě však již vyžadoval odkázání této látky zemským sněmům, „které již počaly luštit tuto otázku v čeledních řádech“ (což ale neodpovídalo skutečnosti) a prohlásil: „Čím upřímněji si přejeme, aby zemědělské dělnictvo bylo pojištěno, tím rozhodněji musíme zakročovat pro řešení této reformy v cestě zákonodárství zemského“ (viz L. Winter, *Politika sociální*, str. 944).

o průmyslové dělnictvo bylo ještě před vydáním obou pojišťovacích zákonů alespoň částečně pečováno pomocnými živnostenskými pokladnami, zatímco pro zemědělské dělnictvo byly tyto pokladny jenom velmi řídkou výjimkou.⁸⁶

Později navrhl ještě zřízení zemské pokladny pro léčení čeledi na českém ZS poslanec Blahovec,⁸⁷ k projednání návrhu však nedošlo. Počátkem 20. století sbíral k této otázce látku český odbor zemědělské rady v Praze. Jako bílé vrány zůstalo zřízení jenom několik málo okresních pokladen pro léčení čeledi, které však zápasily se značnými obtížemi a byly vesměs pro nedostatečné předpisy pasivní.⁸⁸

Zhoršující se postavení zemědělské výroby nejenom, že nepřipustilo přijetí zemských zákonů o nemocenském pojištění zemědělského dělnictva, dokonce ale bylo příčinou pokusů o zhoršení zabezpečení čeledi v případě nemoci podle čeledních řádů.

V letech 1895–1898 byla v Čechách organizována akce některých okresních zastupitelstev, aby čelední řád byl změněn v tom smyslu, že zaměstnavatel nemusí hradit za onemocnělé čelediny léčebné výlohy po dobu čtyř týdnů jako dosud, jestliže tito čelediní onemocněli „lehkovážně svou vinou“.⁸⁹ Proti tomu se však postavil ve svém dobrozdání z 22. ledna 1895 český odbor zemědělské rady, který poukazoval na neznatelnost hranice

⁸⁶ Srov. K. Kříž, *Dělnictvo hospodářské*. HL 8, 1882/3, str. 191–192. Píše zde o pokusu hospodářského spolku v Hradci Králové o zřízení společné pokladny pro výpomoc čeledi v případech onemocnění, který však „z nedostatku příslušných předpisů nedošel uskutečnění“. Podobný požadavek prý vzešel z jedné schůze hospodářského spolku v Pardubicích, kde bylo žádáno „založení výpomocné pokladny pro dělnictvo hospodářské ze strany pachtýřů dvorů, aby vše nepadlo na obec a na chudinskou pokladnu obecní“. Autor dále píše: „Mohou-li např. pomocníci řemeslníků dle zákona živnostenského 3% své mzdy do nemocenské pokladny odváděti a musí-li živnostníci 1/2 takovýchto příplatků do pokladen těchto přispívati: proč by nemohli též tak činiti statkáři jistého okrsku?“

⁸⁷ Srov. SÚAr Praha, ZV, k. 9722, sign. XXII/1, konv. Čelední pokladny.

⁸⁸ Srov. SÚAr Praha, ZV, k. 9722, sign. XXII/1, konv. Čelední pokladny, vyjádření OV Čáslav z 25. září 1907. Nedostatkem pokladen bylo, že se pojištění provádělo na jméno zaměstnavatele, takže hospodář platil za jednoho čeledína, dával však léčit více osob, a to nejen čeled, ale i deputátníky, „mezi nimiž se v praxi rozdíl těžko činí“. V roce 1907 dotázal se ZV z popudu OV Chrudim, při němž byla rovněž takováto pokladna zřízena, některých dalších okresů, zda v nich podobné pokladny neexistují. Bylo však zjištěno jenom velmi málo dat, poněvadž se zjišťování neprovádělo v všech okresů. V okrese Král. Vinohrady byly např. takovéto pokladny zřízeny při obcích Král. Vinohrady, Nusle a Vršovice. Odpověď tohoto OV se vyslovovala pro obligatorní nemocenské pojištění čeledi.

V Praze pověřilo 14. prosince 1882 městské zastupitelstvo městskou radu zřízením městské čelední nemocenské pokladny (srov. SÚAr Praha, ZV, k. 9723, sign. XXII/1/1/14). V Brně byla zřízena v roce 1881 pokladnice pro služebné „podle vzoru hlavních měst“ (srov. Sekretář 1, 1881, str. 363).

⁸⁹ Bylo navrhováno toto nové znění § 20 českého čeledního řádu: „Onemocní-li čeledín, má hospodář péči míti o jeho ošetřování a léčení; trvá-li nemoc déle čtyř neděl a byl-li čeledín po projití toho času ze služby propuštěn (§ 27, odst. 1), má se s ním, nemá-li žádného jmění, naložit tak jako s onemocnělým chudým, jenž jest prost všelikého svazku služebního, a má se to v pravý čas starostovi obecnímu oznámiti. Dokáže-li se však, že čeledín lehkovážně svou vlastní vinou onemocněl, nebudiž hospodář povinen o jeho ošetřování a léčení se starati, nýbrž léčebné výlohy uhrazeny buďtež tím způsobem jako u jiného onemocnělého chudého, který žádného jmění nemá a který je prost všelikého svazku služebního.“

mezi vlastní vinou čeledínovou a mezi vinou hospodáře nebo nešťastnou náhodou. Postavil se rovněž proti dalším návrhům na omezení povinnosti zaměstnavatele ošetřovat čeledína onemocnělého bez vlastní viny ze čtyř týdnů na čtrnáct dní. Odsoudil také zkrácení lhůty podle odstavce 11 § 27 českého čeledního řádu na čtrnáct dní, týkající se propuštění čeledína, když byl nemocen bez vlastní viny. Tyto změny odmítl proto, poněvadž by byly pouze na újmu dobré shodě obou stran.⁹⁰

Z opatření ve prospěch dělnické třídy, která byla koncem 80. a na počátku 90. let na říšské radě přijata nebo projednávána, je třeba upozornit ještě na reformu hornického pojištění a na přijetí zákona o pomocných pokladnách, jejichž vytvoření žádala rezoluce říšské rady z roku 1887, a opětovné jednání o zřízení dělnických komor.

O návrhu poslance dr. Krofty na reformu hornického pojištění, který však uvázl v národohospodářském výboru, jsme již mluvili. Teprve pět roků poté předložil ministr orby hrabě Falkenhayn přípisem z 20. ledna 1887 osnovu zákona o úpravě bratrských pokladen, která byla 1. února téhož roku předána živnostenskému výboru.⁹¹ V tomto výboru se osnova zdržela více než dva roky a teprve v únoru a březnu 1889 byla projednávána v plénu.

Poněvadž k vývoji hornického pojištění existuje vyhovující rozsáhlá literatura⁹² je možno upozornit pouze na nejpodstatnější. Podnět k této reformě byl stejný jako u ostatního dělnického pojištění. Znovu to vyplývá z projevu dr. Krofty, který upozornil na přání delegátů hornictva v Duchcově, mezi jejichž požadavky byla reforma bratrských pokladen, zejména jejich zrušení a zřízení ústřední pojišťovací pokladny pro celou zemi pod státním dohledem.⁹³

Vláda anketami zjistila, že v hornickém pojištění je úplná anarchie. Nemocenské podpory se pohybovaly mezi 12 kr. a 10 zl. 50 kr. týdně a roční provize mezi 1 a 954 zl. apod. Ze 354 bratrských pokladen bylo aktivních pouze 72, bilanční schodek činil roku 1885 už 21 mil. zl.⁹⁴ Po přijetí zákona o úrazovém pojištění bylo proto třeba provést úpravu pojištění hornického. Majitelé dolů se totiž ubránili nebezpečí, aby se zákon o úrazovém pojištění vztahoval i na doly. Tím se však horníci dostali do nevýhody, poněvadž ustanovení zákona o úrazovém pojištění byla výhodnější.

Po sáhodlouhém jednání ve výboru, kde dr. Baernreither se vzdal zpravodajství a byl jím pověřen konzervativní dr. Biliński, mnohem přístupnější požadavkům majitelů dolů, byla plénu předložena osnova, která za-

⁹⁰ Viz SÚR Praha, ZV, k. 9722, sign. XXII/1. Množství odpovědí jednotlivých OZ na dotazy ZV je i v krab. 9723. Dále srov. H. Kaizl, *Poznámky k navrhované změně čeledního řádu*. Praha b. l.

⁹¹ Srov. SPAH 1886–1887, str. 3924, 3962–3964.

⁹² Ze starší srov. A. Bráf, *O reformě bratrských pokladen hornických*. Právnick 19, 1880; L. Winter, *Politika sociální* (kapitola Pojištění hornictva v pokladnách bratrských). Z novější J. Houser, *K počátkům hornického pojištění za kapitalismu v českých zemích*. PHS 2, 1956; týž, *Vývoj hornického pojištění*. Praha 1960.

⁹³ Srov. SPAH 1889, str. 10679–10705.

⁹⁴ Srov. L. Winter, *Politika sociální*, str. 991.

chovávala bratrské pokladny v dosavadním stavu. Podnikatelé se bránili zejména slučování pokladen a v anketě byl k této otázce vysloven názor, že velké pokladny by byly chybné, poněvadž členstvo by v nich ztratilo přehled a nemělo by prý o ně zájem. Osnova sice připouštěla možnost slučování pokladen ve větší celky, k tomu však docházelo zřídka z toho důvodu, že majitelé dolů si to nepřáli. Nemocenské podpory se měly rovnat podporám podle zákona o nemocenském pojištění, minimální provize měly činit sto zlatých, což převyšovalo jejich dosavadní průměr o 25 %. Názor na provedení sanace pokladen z veřejných prostředků se neprosadil a tak sanace měla být provedena především zvýšením příspěvků a snížením příštích podpor na zákonné minimum.

V panské sněmovně povstali proti osnově schválené dolní komorou majitelé dolů hrabě Westphalen a kníže Salm, kteří prohlašovali, že zákon není tak nutný, poněvadž dělnictvu v dolech se nevede zle. Zaměřili se zejména proti fluktuaci horníků – horník prý může proti živlům zápasit s odvahou a obětavostí jenom tenkrát, když si je vědom jisté příslušnosti k dolu, když je spojen se svým dolem, s jeho majitelem a se svými druhy. „My také nedovolíme, aby dělnictvo přebíhalo z dolu do dolu. Bude-li zákon přijat, utvoříme kartel, abychom přebíhání znemožnili“, vyhrožoval hrabě Westphalen. Tento nátlak majitelů dolů způsobil, že panská sněmovna přijala zákon většinou pouhých šesti hlasů – 23 proti 17 hlasům.⁹⁵

V případě zákona o hornickém pojištění se projevilo několik skutečností. Především se v něm odrazilo to, že majitelé dolů byli jednou z opor pravice. Ustanovení zákona byla proto jenom polovičatá a ani zdaleka neodpovídala požadavkům hornictva. Oddělení nemocenského pojištění od pojištění invalidního a starobního bylo provedeno jenom velmi nedostatečně. Oba druhy pojištění obstarávaly i nadále společně bratrské pokladny, byla však zřízena zvláštní oddělení, jež byla účetně samostatná. Požadavkům horníků však bylo vyhověno alespoň tím, že jim byl umožněn přechod z dolu na důl bez ztráty pojišťovacích nároků. Toto právo jim nemohlo být odepráno i přes silný odpor majitelů dolů. V osnově se dále ukazuje skutečnost, že předlitavská společnost se koncem 80. let již postupně dostávala z šoku, kterým pro ni byla vystoupení radikálního a anarchistického křídla dělnického hnutí v první polovině 80. let (dokladem toho byla i skutečnost, že nebyla prodloužena platnost protisocialistického zákona, ačkoliv si to vláda přála), takže sociálně reformní činnost říšské rady byla vlastně ukončena přijetím zákona o nemocenském pojištění. Od roku 1887 nepřijala již žádnou osnovu, která by se svým významem mohla s prvními dvěma většími reformními předlohami srovnávat. Platí to nejen pro 80. a 90. léta, ale i pro celou činnost říšské rady až do rozpadu Rakousko-Uherska.

Z oboru dělnického pojištění projednávala říšská rada na přelomu 80. a 90. let ještě osnovu zákona o registrovaných pomocných pokladnách. Poněvadž vláda nevyhověla rezoluci říšské rady z roku 1887, předložil návrh tohoto zákona 25. ledna 1888 dr. Baernreither. Zprávu živnosten-

⁹⁵ Srov. L. Winter, *Politika sociální*, str. 995–996. Osnova se stala zákonem ze dne 28. července 1889 č. 127 ř. z. a byla nepatrně pozměněna zákonem ze dne 17. ledna 1890 č. 14 ř. z.

ského výboru, jemuž byl návrh přikázán, projednávala říšská rada od 13. do 18. prosince 1890 a poměrně hladce zákon přijala.⁹⁶

Smyslem tohoto zákona, na němž jak si pochvaloval příslušník pravice dr. Špaček obě strany svorně spolupracovaly, bylo poskytnout dostatečný právní podklad pokladnám zřízeným na základě svépomoci. Tyto pokladny totiž stále působily na základě spolkového zákona z roku 1852, poněvadž jejich zřizování na základě nového spolkového zákona z roku 1867 nebylo možné. Jejich vývoj měl být nyní postaven na pojistně technické základně, odpovídající současnému stavu pojišťovací vědy. Osnova měla za vzor německý zákon z roku 1876 o zapsaných pomocných pokladnách, byla však dokonalejší ve všem co se týkalo organizace a pojišťovací techniky. Pokladny byly určeny hlavně pro malé zemědělce a živnostníky, nevylučovali se však samozřejmě ani dělníci. Sledovaly se jimi hlavně dva cíle: přivést k zdárnému vývoji volné nemocenské pokladny a poskytnout základny pro budoucí výstavbu všeobecného starobního a invalidního pojištění.

V původním návrhu se říkalo, že pomocné pokladny jsou také oprávněny poskytovat svým nezaměstnaným členům podporu v nezaměstnanosti popř. cestovní podporu, jestli jsou nuceni hledat si zaměstnání mimo svoje bydliště. Dále měly provádět zprostředkování práce a zřizovat čítárny a knihovny. Tento 1. odstavec § 1 však byl v návrhu výboru vynechán, poněvadž vláda měla proti němu námitky. Obávala se možnosti zneužití těchto fondů, které měly být vedeny zvlášť, zejména za stávek a domnívala se, že policejní střežení snah dělnictva by bylo ztíženo.⁹⁷ V plénu však dr. Kronawetter znovu navrhl doplnění osnovy o tuto část, přestože původní navrhovatel zdůvodňoval proč ji sám eliminoval, a jeho návrh byl také přijat. Praktický význam však toto ustanovení nemělo. Rovněž vliv celého zákona na pojištění dělnictva a středních vrstev byl velmi malý.

Těsně před začátkem projednávání osnovy zákona o nemocenském pojištění na říšské radě byl předložen opětovně návrh na zřízení dělnických komor. Jeho navrhovateli byli dr. Ernst von Plener, dr. Exner, Wrabetz a ostatní němečtí liberálové. Motivy návrhu sdělil Plener, který kritizoval vládní sociální politiku. Komorami mělo být členo tomu, „aby společnost zanikla krvavými násilnými krizemi... aby sociální otázka byla řešena cestou revoluce“.⁹⁸ Dělnické komory, jichž mělo být podle návrhu zřízeno 26, měly být poradními sbory. Měly obstarávat statistiku dělnictva a pracovních poměrů a podávat zprávy ministerstvu obchodu. Měly však být rovněž politickými orgány, neboť jejich prostřednictvím se mělo dostat dělnictvu zastoupení na říšské radě. Tomuto ustanovení však odporovala krajní levice říšské rady, zejména dr. Kronawetter, který žádal zavedení všeobecného volebního práva. Plenerovo řešení bylo tak nedostatečné, že v této době již nemohlo dělnictvo uspokojit. Přesto ani ono v říšské radě

⁹⁶ Srov. SPAH 1887—1888, str. 6566—6569; 1890, str. 15970—15974, 15994—16003, 16056 až 16069. Dále H. Wimbbersky, *Hilfskassen*. ÖSW II, str. 851—858; K. Th. v. Inama-Sternegg, *Das Gesetz vom 16. Juli 1892, RGBl. Nr. 202, betreffend die reorganisierten Hilfskassen*. ZVSV 2, 1893, str. 287—302.

⁹⁷ Srov. *Beilagen zu den SPAH 1890*, příloha 1082.

⁹⁸ Srov. SPAH 1886—1887, str. 3973—3988, 4003—4031, 4037—4052.

neprošlo — návrh byl přikázán zvláštnímu výboru, odkud se již přes urgenci dr. Pernerstorfera zpět do pléna nedostal.

V následujícím zasedání Plener svůj návrh opakoval a společně se všemi návrhy na změnu volebního řádu se o něm jednalo 23. října 1893. Tehdy však dominoval návrh Taaffa a Steinbacha na zavedení všeobecného hlasovacího práva v městské a venkovské kurii, takže Plenerův návrh zcela zanikl.⁹⁹

Za Taaffovy vlády byly rovněž přijaty první zákony, jejichž účelem bylo zlepšení hospodářského a sociálního postavení živnostnictva a rolnictva popř. byly odstraněny liberální zákony, které na úkor těchto společenských složek podporovaly vzrůst průmyslové i zemědělské velkovýroby.

Liberální živnostenský řád, zavedení volného prodeje půdy a odstranění jakýchkoliv zákonných opatření proti lichvě, se projeví na postavení malovýroby tak katastrofálně, že s rychlostí, kterou bylo možno v rakouské legislativě vidat jenom ve zcela výjimečných případech, byl počátkem 80. let přijat protilichevní zákon.

Viděli jsme již, že zejména v Haliči a Bukovině ihned po odstranění lichevního zákona v roce 1868 vzrostla lichva tak nebyvalou měrou, že říšská rada již roku 1877 přijala opatření proti lichvě, která však zůstala omezena pouze na tyto dvě země. Situace i v ostatních zemích však vyžadovala řešení, takže i liberální poslanci začali nahlížet na neudržitelnost poměrů. V roce 1879 byly podány na říšské radě dva návrhy na vydání protilichevního zákona. Jeden z nich podal německý liberál z Moravy dr. August Weeber, který se ještě v roce 1877 ostře postavil proti tomu, aby platnost haličského zákona proti lichvě byla rozšířena i na ostatní země. Obrat smýšlení liberálů v této otázce byl tak překvapivý, že nebyly zřejmě daleko od pravdy názory obviňující je z demagogie, kterou chtěli za všeobecné hospodářské krize znovu získat oporu.¹⁰⁰ Druhým z těchto návrhů byla vládní předloha. Výbor se začal návrhy zabývat koncem roku 1879, v lednu a únoru 1881 byla osnova projednávána v plénu a 11. února byla přijata ve třetím čtení. Po změnách provedených horní komorou ji poslanecká sněmovna znovu přijala ve třetím čtení 20. května 1881. Již 28. května 1881 byl zákon sankcionován a vyhlášen pod č. 47 f. z.¹⁰¹

Podobně jako v roce 1868, kdy rakouskému odstranění lichevního zákona předcházela zákon ze 14. listopadu 1867, kterým byla odstraněna protilichevní opatření v zemích severoněmeckého bundu, předcházela nyní německý zákon z 18. května 1880, který tato omezení opět zaváděl. Ministr Pražák v diskusi na říšské radě označil za popud k přijetí zákona hospodářskou krizi z roku 1873, která přispěla ke změně nazírání i u libe-

⁹⁹ Srov. L. Winter, *Politika sociální*, str. 935. K dělnickým komorám srov. také Česká politika. Díl I, str. 872 n. Dále J. K u m m e r, *Dělnické komory*. ČMNH 6 (3), 1886, str. 658—872; V. T e k l ý, *Návrh zákona na zřízení komor dělnických s volebním právem do říšské rady*. HL 12, 1886/7, str. 10.

¹⁰⁰ Srov. J. S t r a k a t ý, *Zákony k ochraně dlužníků proti nesvědomitým věřitelům a k ochraně věřitelů proti nesvědomitým dlužníkům*. Praha 1881, str. 9.

¹⁰¹ Srov. SPAH 1873—1889, str. 145; 1879—1885, str. 3662—3680, 3694—3714, 3732 až 3759, 3790—3794, 3806—3835, 3849—3874, 3880—3891, 3922, 5711—5715. Dále J. N e j e d l ý, *Zákon proti lichvě ze dne 28. května 1881 čís. 47 f. z.* Praha 1881. Srov. také projev Th. R i z y h o v panské sněmovně 3. května 1881 (*Zur Wucherfrage*. ZPÖRG 8, 1881, str. 774—784.

rálů. Ustanovení zákona byla nedokonale a polovičatá — v říšské radě se vedl boj, zda v něm má být ustanovena výše úroků nebo ne. Poslanecká sněmovna se postavila na první stanovisko, panská sněmovna však její rozhodnutí změnila a názor většiny dolní komory nakonec převážil na tuto stranu, takže zákon výši úroků neobsahoval. Již před jeho přijetím se vyskytovaly velmi vážné skeptické hlasy, které vytýkaly haličskému zákonu přílišnou laxnost a to, že se zde soudce při posuzování lichvářského jednání rovná více administrativnímu úředníku než soudnímu, a poukazovaly na nesnadnost rozluštění této otázky z praktického hlediska, poněvadž se zákony o lichvě daly vždy obejít např. směnkou, notářským spisem a použitím § 3 notářského řádu atd. Zákon byl proto spíše považován za jakýsi zstrašující prostředek proti vykořisťování nezkušených a lehkomyšlných dlužníků a mínění se shodovalo v tom, že tomuto účelu zajisté dostojí.¹⁰² Zákon však i přes tuto omezenost zabránil alespoň nejhorším výstřelkům, k nimž mohlo v 80. letech v důsledku hluboké agrární krize dojít.

V 80. letech nadále trvaly nepříznivé úvěrové poměry, i když v tomto desetiletí vznikly některé již dříve uvedené nové typy kreditních institucí. Vzrůstalo také hypotékární zadlužení rolnictva. Veškeré knihovní dluhy v Rakousku, které koncem roku 1858 představovaly 1122 mil. zl., se do roku 1870 zvýšily o 951 mil. zl. a za období 1871—1881 o dalších 988 mil. zl., takže koncem roku 1881 již činily 3062 mil. zl. Z toho připadala jedna třetina (1012 mil. zl.) na vlastní Čechy. Po odečtení částky připadající na horní knihy a částky váznoucí na usedlostech bez úroků zbývalo v Čechách 760 mil. zl. zúročených dluhů. Podle nového ocenění pozemků na základě zákona z 28. března 1880 měly veškeré pozemky v Čechách katastrální cenu 1644 mil. zl., takže zúročitelné dluhy dělaly 46 $\frac{1}{4}$ % vyšetřené katastrální ceny.¹⁰³ Vzrůst zadlužení se zrychlil od poloviny 80. let, kdy propukla řepařská krize a potom v polovině 90. let, kdy v českých zemích dosáhla nejhlubšího bodu vleklá agrární krize. Nejrychleji postupovalo zadlužení ve Slezsku, po něm následovaly Čechy a nakonec Morava. Do roku 1902 se ve Slezsku a v Čechách hypotékární zadlužení proti roku 1868 více než zdvojnásobilo a na Moravě téměř zdvojnásobilo.¹⁰⁴ Znepokojivý byl rovněž počet exekučních prodejů rolnických nemovitostí, kterých bylo v Čechách v letech 1878—1882 16 500, 1883—1887 17 528, 1888—1892 23 175, 1893—1897 12 050.¹⁰⁵

Tento vývoj zavdal podnět k celé řadě jednání na říšské radě i zemských sněmeh a vyvolal novou rozsáhlou diskusi o tom, zda je pro zemědělství účelné ponechat nadále neomezenou dělitelnost pozemků.

Poměry rolnictva se týkala jedna část sociálně politického programu levice, předloženého v prosinci 1882 říšské radě rytířem Janem Chlumec-

¹⁰² Srov. A. Růžička, *Protí lichvě*. Sekretář 1, 1881, str. 258—259. Komentovaný zákon srov. C. Fürstl, *Die strafrechtlichen Nebengesetze des österreichischen Rechtes*. I. Heft. Wien—Prag 1894, str. 4—44.

Dále srov. diskusi o lichvě na základě Bráfových přednášky, kterou otiskl Právník 18, 1879, str. 717—719.

¹⁰³ Srov. K. Sallač, *Břemena rolnictva a jeho úvěr*. Praha 1887, str. 14—21.

¹⁰⁴ Srov. *Přehled československých dějin*, str. 589.

¹⁰⁵ Srov. *Přehled československých dějin*, str. 590.

kým. Tento program navrhoval provedení rozsáhlé ankety, která by prozkoumala stížnosti rolníků a podala návrh řešení. Bylo zde zdůvodňováno, že početná část venkovského obyvatelstva vyžaduje reformu existujících rolnických poměrů, zejména agrárního práva, a poukazovalo se na časté stížnosti zejména proti existujícímu zemědělskému úvěrnictví.¹⁰⁶

Návrh uvízl ve výboru, zhoršující se rolnické poměry však přiměly 14. února 1884 poslanec Lienbachera k interpelaci na předsedu vlády, zda vláda zamýšlí podat ještě v probíhající sezení předlohu zákona, kterým by se vytvářely uzavřené selské statky (domoviny atd.), normovalo zvláštní selské dědické právo a umožňovala přeměna hypotéekárních dluhů na méně záručitelné.¹⁰⁷ Interpelace však neměla žádný výsledek. Ještě častěji se o těchto otázkách jednalo na zemských sněmech. Počátkem roku 1887 projednával český ZS petice dvaceti obcí kolínského okresu, aby se zákonem omezilo drobení selských usedlostí na spekulaci. Zpravodaj dr. Bráf se vyslovil pro zachování svobodné dělitelnosti pozemků, současně však pro přijetí opatření, která by omezila parcelářskou spekulaci.¹⁰⁸ Bylo to stanovisko, které také sdílela velká část rolnictva, že totiž není možno jít před konec 60. let, že však je nutno omezit parcelářskou činnost, která přispívala k další koncentraci držby půdy u velkých sedláků a mnohdy vedla k rozsáhlým spekulacím bankovního kapitálu s půdou. Značná část rolnictva však byla i nadále proti jakýmkoliv omezením.¹⁰⁹

Zadatelé z kolínského okresu se shodovali s návrhy, které byly v této době podány na Říšské radě a jimiž se měl zamezit exekuční prodej selských usedlostí za příliš nízké ceny. Říšská rada totiž zrovna projednávala novelu exekučního řízení, která byla zaměřena proti parcelování a ve prospěch rolnictva. Návrh na úpravu exekučního řízení byl podán již roku 1874 po vypuknutí hospodářské krize, tehdy však zůstal nevyřízen. Volání po jeho reformě však neustávalo a poslanci Schönerer, Lienbacher, Richter a Jaques podávali v tomto směru četné speciální návrhy. Kromě toho podal také návrh zpravodaj justičního výboru dr. Fanderlík.¹¹⁰ Vláda konečně v roce 1886 podala svoji předlohu, jejímž hlavním smyslem byla úleva dlužníkům, kteří se dostali hospodářskými kalamitami do postavení, v němž nemohli dostat svým závazkům. Mělo se jí zamezit naprostému zničení dlužníkovy existence následkem bezohledného vymáhání dlužných pohledávek, zejména ale mělo být zabráněno prodeji nemovitostí hluboko pod cenu v exekučních dražbách. Při exekučním prodeji nemovitostí byl ztížen prodej ustanovením, že nemovitost nesmí být prodána pod $\frac{2}{3}$ odhadní nebo vyvolávací ceny proti vůli dlužníkově. Nepřipouštěl se vůbec odprodej nemovitosti za částku, která nedosahovala $\frac{1}{3}$ odhadní ceny, když se zjistilo, že by takovýto nucený prodej dlužníka hospodářsky zničil. Exe-

¹⁰⁶ Srov. J. Chlumecký, *Der sozialpolitische Antrag*, str. 6.

¹⁰⁷ Srov. SPAH 1879–1885, str. 11506–11507.

¹⁰⁸ Srov. SZZSČ 1886, str. 314–319.

¹⁰⁹ Srov. J. Tomášek, *Také o volné dělitelnosti pozemků a o zřízení kmenových statků*. HL 14, 1888/9, str. 121–122.

¹¹⁰ Srov. Právník 25, 1886, str. 204–212 (přednáška prof. E. Otta o opravě exekučního řízení podle nové vládní novely).

kuční řád dále vyjmenovával věci, které se nesměly zabavit (mj. to byla dojná kráva nebo dvě kozy nebo tři ovce a krmivo a stelivo k jejich vydržování na čtrnáct dní apod.)

Ríšská rada tento exekuční řád přijala a 10. června 1887 dostal sankci. Tento zákon byl bezesporu sociálním zásahem ve prospěch drobných dlužníků s velmi pozitivním působením. Stinnou stránkou exekučního řádu zaměřeného ve prospěch dlužníka ovšem bylo, že se jím znesnadňovalo poskytování úvěru zejména nemajetným skupinám. Bylo proto upozorňováno, že sám o sobě je jenom polovičatým opatřením a zájem drobných výrobců vyžaduje ještě jiné opravy, a to zejména zajištění levného úvěru zadluženým rolníkům a řemeslníkům.¹¹¹ Rovněž se poukazovalo na to, že působení exekučního řádu bude paralyzováno tím, že důmysl věřitele nalezne jiné cesty a prostředky, aby přišel ke svému, při čemž tyto cesty budou moci dlužníka ještě více tísnit než sama exekuce. Za příklad se uvádělo sekvestrování, dávání věcí do zástavy, a to skutečné i předstírané, prodeje věcí vyjmutých z exekucí atd.¹¹²

Koncem roku 1887 byly českému ZS předloženy dva návrhy poslanců Jana Sedláka a V. Teklého, kterými se mělo čelit agrární krizi. Oba poukázovaly na vysoké daně, které označovaly za hlavní zdroj přibývání hypotékárních dluhů rolnictva. Předpokládaly, že zadlužení rolnických usedlostí se může zabránit utvořením domovin, po jejichž vzniku by přestal velký kapitál mobilizovat půdu.¹¹³

V souvislosti s tím poslal koncem roku 1888 český ZV jednotlivým okresním výborům dotazníky, v nichž žádal odpověď na různé dotazy. Zajímal se o to, zda je v okrese možno pozorovat drobení selských statků a v jakém rozsahu a jaká je nejčastější příčina. Dále chtěl odpověď na dotaz, zda lze očekávat, že drobení přestane po vydání zákona o dělení dědictví nebo bude-li zapotřebí ještě dalších zákonných opatření, která by omezovala vlastníka ve volném nakládání se statkem za živa. Okresy měly také odpovědět, zda by bylo záhodno zavést omezení ve volném nakládání se selskými statky způsobem jako před rokem 1869 nebo má-li se doporučit zřizování kmenových selských statků s omezenou dělitelností, v tom případě měly uvést, jakou rozlohu by asi takovýto statek v obvodu okresu musil mít, aby uživil ještě svého majitele s přiměřeně četnou rodinou. Rovněž se žádala odpověď na otázku, mají-li se zřizovat kmenové statky dobrovolně nebo nuceně, je-li záhodno omezit zadluženost selských statků, jaký nejnutnější hospodářský inventář se na takových statecích musí zachovat a doporučuje-li se omezení exekuce kmenových statků.¹¹⁴

Rolnictvo se však většinou stavělo proti přílišnému omezování. Tomu také vyhovoval zákon z 1. ledna 1889 č. 52 ř. z., kterým byly zavedeny zvláštní předpisy o rozdělení dědictví při rolnických usedlostech střední

¹¹¹ Srov. V. Teklý, *Nový exekuční řád*. HL 12, 1886/7, str. 241–242.

¹¹² Srov. K. Kříž, *Vymáhání peněžních pohledávek*. HL 12, 1886/7, str. 301–302.

¹¹³ Srov. SZZSČ 1887, str. 97–98, 222–227, 244–249.

¹¹⁴ Srov. K. Kříž, *Zrušení volné dělitelnosti pozemků – spása rolnictva?* HL 14, 1888/9, str. 73. Dále zprávu ZV v příčině volné dělitelnosti pozemků (předloha čes. ZS čís. 363 sném./1889. Tisk XXXIX) a SZZSČ 1889, str. 184–186.

velikosti.¹¹⁵ Tento zákon podával hlavní zásady, kterými se upravovala dědická posloupnost pozůstalostí, označených za „statek střední velikosti“. Ostatní mělo být ponecháno zemskému zákonodárství, které mohlo také stanovit omezení volné dělitelnosti statků střední velikosti.

Chuti k tomuto zásahu však nikde nebylo, neboť jak bylo konstatováno na stránkách Hospodářského listu, „teprv uvolnění půdy bylo mocným kouzlem, které půdu povzneslo na příslušnou hodnotu, které zemědělství proměnilo ve vděčnější průmysl, jímž pomocí časového, vědeckého a technického pokroku rolnictvo zmohtnělo... Vůbec teorie vázanosti pozemkové odporuje nynějšímu stavu věci a odporuje přímo zájmu státu a rolnictva, poněvadž poškozují úvěr a přiči se pokroku časovému. Nelze ani věřit, aby rolník, který právě své osvobození od poddanství a roboty oslavoval, vrátit se chtěl k nové nějaké vázanosti“.¹¹⁶ Profesor Jiří Pražák, který měl za to, že není možno zavést obligatorně nedělitelnost selského statku, to vyjádřil slovy: „Neboť lid již zvyklý na volnou dělitelnost nepřivykl by si stavu jinému, dělil i parceloval by dále.“¹¹⁷

Střetnutí dvou směrů — jednoho, který žádal odstranění volné dělitelnosti pozemků a vytvoření domovin a druhého žádajícího ponechání svobodné dělitelnosti a připouštění jejího maximálně omezení dělitelnosti dědiců — byl tak vybojován ve prospěch druhého z nich. Stoupenci obou směrů argumentovali podobně jako v 60. letech především sociálními důsledky drobení pozemků. Zastánci volné dělitelnosti dokazovali, že přestože podle statistických dat došlo ke drobení selských statků, je lépe vytvořit početnější skupinu drobných majitelů a tím přispět k vyřešení sociální otázky. Odpůrci tohoto směru argumentovali tím, že „právě zdravé a silné rolnictvo je a bude nejjistější hrází naproti proudům socialistickým, jež se z měst na náš venkov hrnou. Hospodářské dělnictvo roztroušené po venkovských hospodářstvích není tak prosáklé socialistickými zásadami, jako ono v městech; rozpoutejte je však a ujme se vám socialismus i po venkově“.¹¹⁸ Jiný ze zastánců omezené dělitelnosti proklamoval, že stát si musí jako zřitelnice oka hledět jmenovitě středního stavu, totiž selského, neboť jeho zničením se vytváří ohromná mezera v ústrojí státu, „utvoří se propast mezi velkostatkářstvem a dělnictvem a k o n e c v š e c h k o n c ů m u s e l b y b ý t i : s o c i á l n í r e v o l u c e. (Podtrž. v orig.)¹¹⁹

Je tedy zcela nepochybné, že podobně jako v případě sociálních reforem směřujících ve prospěch průmyslového dělnictva, i v případě sociálně reformních snah, jimiž mělo být zlepšeno postavení zemědělského obyvatelstva a mezi něž musíme počítat zejména revizi exekučního řádu a částečné omezení dělitelnosti selských statků, byl rozhodujícím činitelem strach ze socialistického hnutí.

¹¹⁵ Srov. Fr. Fiedler, *Zemědělská politika*. Sv. 1. Praha 1899, str. 186 n.; Právník 29, 1890, str. 491—497 (přednáška prof. Jiřího Pražáka *O nové posloupnosti dědické v příčině statků selských*).

¹¹⁶ Viz K. Kříž, *Zrušení volné dělitelnosti pozemků*, str. 91—92.

¹¹⁷ Viz Právník 29, 1890, str. 491—497.

¹¹⁸ Viz J. A. Prokůpek, *Jest svobodná dělitelnost pozemků k zachování svobodného a neodvislého rolnictva prospěšná?* HL 14, 1888/9, str. 111—112.

¹¹⁹ Viz *Sociální následky dělitelnosti pozemků. Slav. zemskému sněmu na uvážnou doporučení P. K. Praha 1881*, str. 17—18.

V sociálně reformní činnosti vlády se projevovaly dvě skutečnosti. Čím větší obavy měla vláda z pronikání socialismu do řad jednotlivých společenských tříd a vrstev, tím pronikavější prováděla reformy. Dále se ukázalo to, že vláda byla reprezentantkou především velkostatku a jenom části průmyslové buržoazie a pokoušela se nalézat masovou oporu v řadách drobných výrobců. Tyto dvě příčiny způsobily, že v 80. letech vznikl poměrně dokonalý systém předlitavského sociálního zákonodárství, kterým se znatelně zlepšilo postavení průmyslového proletariátu. Zavedení dělnického ochranného zákonodárství a zejména stanovení maximální pracovní doby, zřízení živnostenské inspekce a vytvoření systému úrazového a nemocenského pojištění směřovalo především proti převážné části průmyslové buržoazie, která se však proti těmto naléhavým požadavkům nemohla otevřeně postavit. Přijímala proto tyto reformy a naopak v některých případech se dokonce snažila překonat původní vládní návrhy, hlavně však usilovala o to, aby platnost sociálního zákonodárství byla rozšířena i na zemědělské dělnictvo. Zemědělská výroba tím měla být rovněž zatížena, velkostatkáři však tomuto tlaku se zdarem čelili. Pomohlo jim v tom rovněž to, že zemědělský proletariát nebyl ani zdaleka proniknut socialistickými myšlenkami jako průmyslové dělnictvo, takže nevzbuzoval obavy vlády a zavedení sociálních reforem si nevynutil.